

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

До захисту допустити:

Зав. кафедри, к.ю.н., доцент Черних Є.М.

«___» _____ 20__ р.

**«СИСТЕМА ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В
УКРАЇНІ»**

Кваліфікаційна робота

Здобувача вищої освіти

другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми 081 Право

Нечпай Євгена Олеговича

Науковий керівник:

Черних Євген Миколайович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
права та публічного адміністрування

Рецензент:

Калініна Ірина Валеріївна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
спеціально-правових дисциплін ДонДУУ

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

Маріуполь – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ	6
1.1 Правове обмеження: поняття, сутність та класифікація.....	6
1.2 Методологічні засади дослідження правових обмежень державної влади	18
Висновки до Розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2 КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	32
2.1 Принцип поділу влади як основа конституційного ладу в Україні.....	32
2.2 Верховенство права: конституційно-правове обмеження державної влади	47
2.3 Конституційні права і свободи людини та громадянина: їх правообмежувальний вплив на державну владу.....	57
Висновки до Розділу 2.....	70
РОЗДІЛ 3 КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД В СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ ...	72
3.1 Судова реформа 2016 року: деякі проблемні аспекти.....	72
3.2 Конституційна криза 2020 року: причини, наслідки та шляхи його вирішення.....	83
Висновки до Розділу 3.....	99
ВИСНОВКИ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	103

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання обмеження державної влади має проблемний характер, не дивлячись на його давнє походження. Історично, його актуальність полягає у здатності державної влади не тільки на позитивні дії, але й на зловживання, негативний вплив на державу, суспільство та людину. Аксіомою є те, що відсутність обмеження державної влади призводить до повалення конституційного ладу та нівелювання прав людини.

В умовах правового вектору державотворення України, інтересним представляється розвиток, саме формально-правового інституту обмеження державної влади. Насамперед, дослідження потребує конституційно-правова група обмежень державної влади в сучасній Україні. Це зумовлюється закріпленням елементів зазначеної групи в Основному законі, який має найвищу юридичну силу в державі. Так, загальна система правових обмежень державної влади базується на конституційно-правових обмеженнях. Наведене обґрунтовує важливість визначення основних понять щодо конституційно-правової групи обмежень державної влади та виокремлення її елементів в межах цього дослідження.

Складним постає питання визначення методології дослідження даної теми. На нашу думку, пов'язано це із зіткненням двох типів праворозуміння: природно-правового та позитивістського. Не дивлячись на сучасний розвиток природно-правового типу праворозуміння, юридичний позитивізм відіграє значну роль в політико-правовому житті України. Так, ігнорування чіткого визначення методології даного дослідження може призвести до однобоких результатів. Зазначене зумовлює визначення доцільної методології даного дослідження.

Конституційно-правова група обмежень державної влади в Україні тісно пов'язана із органом конституційної юрисдикції. Загальновідомо, що

цей орган державної влади наділений функцією конституційного контролю. Через дослідження проблемних аспектів функціонування Конституційного Суду України, можна виявити окремі недоліки в загальній системі правових обмежень державної влади. Найбільшої доцільності це набуває в контексті конституційної ситуації 2020 року. Логічно, що проблеми функціонування органу конституційного контролю негативно впливають на загальну систему правових обмежень державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що предмет даного дослідження є маловивченим, що зумовлює невелику кількість наукових робіт і публікацій щодо неї.

Науково інтересною, в межах дослідження поділу влади, є дисертаційна робота Артемчука Д. О. «Поділ влади в контексті конституційної юрисдикції: загальний теоретичний і функціональний аспекти». Для нашої роботи цінність мають запропоновані методологічні засади дослідження поділу влади як одного із елементів системи правових обмежень державної влади. Зокрема, пропонується розгляд поділу влади через парадигми Т. Куна.

Не менш важливою є дисертаційна робота Андрієвської О. В., за темою: «Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні». В межах цієї роботи, науковий інтерес для нас представляє дослідження прав людини, як елемента системи правових обмежень державної влади.

Крім того, наукову важливість, в межах цього дослідження, представляють фундаментальні наукові труди Головатого С., Козюбри М., Малько А. В., Рабіновича П. М., Тодики Ю. М. тощо.

Об'єктом даного дослідження виступають суспільні відносини, пов'язані із здійсненням владних повноважень.

Предметом дослідження є система конституційно-правових обмежень державної влади в сучасній Україні.

Метою дослідження є системний розгляд конституційно-правової групи правових обмежень державної влади в Україні.

Виходячи із мети дослідження, можемо виокремити головні **завдання:**

- Визначення поняття «система конституційно-правових обмежень державної влади»;
- Встановлення доцільної методологічної бази щодо вивчення предмету дослідження;
- Виокремлення ключових елементів системи конституційно-правових обмежень державної влади;
- Обґрунтування важливості розвитку вищезазначеної системи на прикладі проблемних аспектів функціонування Конституційного Суду України.

Під час дослідження вищезазначеного предмету, нами були використані загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціально-правові методи пізнання. Важливо зазначити, що дослідження відбувалось із переважним застосуванням природно-правового типу праворозуміння. Але, при використанні формально-юридичного методу, ми намагались застосовувати й позитивістський тип праворозуміння.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що, розглянуті аспекти зазначеного предмету відповідають сучасним проблемам конституційного права України. Зокрема: зроблена спроба визначити поняття «системи конституційно-правових обмежень державної влади»; досліджено низку конституційних принципів в системі правового обмеження влади; визначено проблематику функціонування органу конституційної юрисдикції в межах системи правових обмежень державної влади тощо.

Практичне значення отриманих результатів полягає в їх використанні для подальших наукових досліджень щодо вищезазначеного предмету. Крім того, результати дослідження можуть бути корисними при розробці навчальних посібників з конституційного права. Також, результати

можуть враховуватися при вирішенні конфліктів повноважень між окремими суб'єктами державної влади тощо.

Кваліфікаційна робота пройшла апробацію в науковій конференції у Маріупольському державному університеті з теми «Теоретико-практичні проблеми розвитку національного права України в умовах євроінтеграції», яка проходила 1 грудня 2021 р. Темою публікації є «Система конституційно-правових обмежень державної влади: поняття та сутність».

Структура роботи складає вступ, три змістові розділи, що розділені на пункти, висновок та список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

1.1 Правове обмеження: поняття, сутність та класифікація

Фундаментальною проблемою сучасної правової науки є конституційне обмеження державної влади від протиправних діянь, свавілля та концентрації влади в межах її однієї гілки. Не дивлячись на значну кількість наукових праць, які присвячені обмеженням конституційних прав людини та громадянина, на сучасному етапі бракує праць, в яких розглядаються обмеження саме державної влади. Більш того, в процесі дослідження основних джерел та літератури нами було виявлено, що на сучасному етапі відсутні фундаментальні наукові труди, присвячені комплексному та системному дослідженню конституційно-правових обмежень державної влади в Україні. Варто зазначити в цьому контексті про досвід ХХ століття, зокрема радянський та німецький, який наочно демонструє, що відсутність системно діючих механізмів стримування суб'єктів владних повноважень може призводити до катастрофічних політичних, економічних та соціальних наслідків. Крім того, життя людини та її свобода – це основні цінності демократичних держав сучасності. Ці постулати закріплено в конституціях більшості з них. Вищенаведене є передумовою дослідження системи правових обмежень державної влади на науковому рівні. В цьому контексті цінною є позиція Б. Таманогі про те, що

«передбачуваність дій держави – перше правило верховенства права» [1, с. 25].

Правові обмеження державної влади є ефективним засобом стримування владних структур від свавілля та дотримання основних прав та свобод людини та громадянина. За рахунок механізмів правових обмежень досягається рівновага у владних відносинах. На нашу думку, ефективність правових обмежень державної влади напряду залежить від рівню розвитку правового регулювання найважливіших сфер суспільних відносин в державі. Так, саме через поняття «правового регулювання» ми зможемо визначити зміст визначення «правового обмеження». Виходячи з цього, ми повинні почати це дослідження з визначення категорії «правового регулювання».

Як було вже відзначено, в сучасних демократичних державах важливі сфери суспільних відносин існують виключно на засадах правового регулювання. За допомогою правового регулювання можливо досягнення їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до вимог економічного базису та суспільних потреб суспільства. Незважаючи на зовнішню простоту поняття правового регулювання, в юридичній науці спостерігається велика кількість визначень даної дефініції. Є значна кількість концептуальних підходів до визначення цього поняття, але всебічний розгляд даного питання виходить за межі нашого дослідження. Саме тому, на нашу думку, найбільш відповідає вимогам предмету даного дослідження визначення С. С. Алексєєва. А саме: «правове регулювання – це здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних розпоряджень тощо) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до економічного базису, суспільних потреб цього соціального ладу [2, с. 172]. Вибір цього визначення можемо обґрунтувати тим, що воно відповідає нашій вищевказаній думці про те, що правові обмеження та їх ефективність напряду залежать від рівню правового регулювання суспільно важливих відносин в державі. Згідно цьому визначенню, правові обмеження можна

розглядати як елемент системи правового регулювання. Крім того, у визначенні вказано про «результативний та нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини», що дає нам можливість розглядати правові обмеження і в теоретичній площині, і в практичній.

Маючи визначене поняття «правового регулювання», ми можемо дослідити категорію «правове обмеження».

В Україні, на законодавчому рівні, категорію «правове обмеження» ще не було закріплено. На нашу думку, це пояснюється складним та широким змістом даного поняття, що може призводити до неоднакових тлумачень в практичній площині. Але, в Конституції України чітко визначені межі діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, які одночасно стримують одна одну та взаємодіють в питаннях реалізації своїх повноважень. Також, незважаючи на відсутність чіткого визначення правового обмеження, статтею 6 Конституції України законодавець закріплює в країні принцип поділу влади. Це є підґрунтям не тільки для системи правових обмежень державної влади в країні, але й однією з головних засад конституціоналізму. Крім того, Конституцією України закріплені основні права і свободи людини та громадянина та принцип верховенства права, які є також елементами системи правових обмежень державної влади. Так, спираючись саме на закріплені Конституцією правові обмеження державної влади, ми можемо проводити це дослідження, виходячи із прямої дії Основного Закону. А саме, дослідити поняття та спробувати дати йому визначення.

В юридичній науці зустрічаються різноманітні варіації тлумачення поняття «правове обмеження». Відзначається, що правові обмеження розглядаються в науці з філософсько-правових позицій як явище правової дійсності, зазнають аналізу як елемент механізму правового регулювання, можуть розглядатися як різновид покарання чи стягнення за протиправні діяння тощо [3, с. 53]. Також, правові обмеження можуть бути предметом вивчення як засіб попередження зловживання правом.

В межах цього дослідження, найбільш точним є аналіз категорії «правове обмеження» як системного елемента механізму правового регулювання та засобу попередження зловживання правом суб'єктами владних відносин. Це обґрунтовується тим, що предметом дослідження є аналіз правових обмежень державної влади України саме в системному вимірі, а не на галузевому рівні, що виключає детальний розгляд, наприклад, різновидів покарань чи стягнень за протиправні діяння. На нашу думку, правові обмеження на рівні галузей права треба детально розглядати в окремому науковому дослідженні. Більш того, наше дослідження проводиться виключно в межах конституційного права, а вивчення правових обмежень державної влади в окремих галузях не може проводитися без охоплення, перш за все, адміністративного права. Таким чином, в цій науковій праці ми повинні розглядати «правове обмеження» безпосередньо як поняття конституційного права.

Поняття «правове обмеження» є мало дослідженим на сьогодні. На наш погляд, це пояснюється його складним та багатоманітним змістом. Ті визначення даному поняттю, які нам вдалося знайти в науковій літературі, мають однаковий за характером та метою зміст, що ускладнює застосування порівняльного аналізу. Тому, опираючись на отримані нами визначення, ми виділимо основні ознаки правового обмеження, що дасть нам можливість мати більш детальне розуміння цього поняття.

О. В. Малько розглядає в своїй праці правове обмеження як засіб правового стримування суб'єкта суспільних відносин від протизаконного діяння, що створює умови для задоволення загальносуспільного інтересу в охороні та захисті [4, с. 27].

А. М. Денисова зазначає, що правове обмеження – це закріплене у праві утримання суб'єкта правовідносин від протиправного діяння, метою якого є задоволення інтересів контрsub'єкта та суспільних інтересів в охороні та захисту в цілому. Обґрунтованою є її думка про те, що правові обмеження виступають встановленими в праві межами, в яких повинні діяти

суб'єкти, не порушуючи законні права інших суб'єктів, тобто вони унеможливають певні діяння окремих осіб з метою задоволення інтересів суспільства [3, с. 55].

Вищевказані визначення науковців-правників щодо поняття «правове обмеження» в більшій частині є схожими за змістом та представляють для нас інтерес, тому що відповідають межам цього дослідження. Виходячи із цього, ми маємо можливість виокремити основні ознаки правових обмежень як конституційно-правового поняття:

- Двоїстість: утримання, обмеження прав одного суб'єкта владних праввідносин одночасно з задоволенням інтересів іншого та суспільних інтересів;
- Являють собою негативну правову мотивацію;
- Їх основним призначенням є зменшення негативної активності суб'єкта в сфері права;
- Націлені на захист конституційного ладу та суспільних інтересів [5, с. 122].

На наш погляд, правове обмеження можна визначити як системний елемент правового регулювання, метою якого є правова охорона та захист суспільного інтересу, що реалізується через застосування конституційних приписів, законів тощо. Правове обмеження може діяти тільки в системному вимірі. Тільки системне використання може гарантувати досягнення завдань ефективності правових обмежень державної влади. Вони повинні бути позбавленими від внутрішніх протиріч. Тобто, правові обмеження в системі повинні одночасно бути взаємодоповнювальними, але в окремих правових ситуаціях виступати обмежувачами. В правовій науці цей взаємозв'язок отримав назву «система стримувань та противаг». Це можна пояснити тим, що в системі правових обмежень повинен діяти принцип «одне обмеження – один дозвіл». Цей принцип дозволяє говорити про соціальну справедливість та легітимацію обмежень, на кожне з яких є свій дозвіл. В цьому сенсі науково інтересним є для нас твердження В. М. Селіванова, який

вважав, що як окремий індивід у своїх правах має бути обмеженим публічними інтересами, так і держава не є всевладною щодо людини, бо у своїй діяльності вона має бути обмеженою, «зв'язаною» конституційно закріпленими правами й свободами людини, нормами приватного права [6, с. 235].

Потреба у науковій класифікації правових обмежень є об'єктивною. Групування різновидів правових обмежень дає змогу сформуванню науково завершеної моделі діючих у правовій системі обмежень, повноцінно дослідити їх сутність і регуляторну спрямованість, пізнати особливості нормативної регламентації, визначити роль і значення в правовому механізмі регулювання суспільних відносин.

Перша за все, правові обмеження можна класифікувати за належністю нормативного акту, в якому передбачено конкретне обмеження до конкретної галузі законодавства. Так, правові обмеження можуть поділятися на конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові тощо.

Також, поділ правових обмежень є можливим за місцем нормативного акту, в якому передбачено обмеження, в ієрархії нормативних актів держави. За цим критерієм поділу, правові обмеження поділяються на ті, що передбачені конституцією, і ті, що передбачені в актах поточного законодавства.

Крім того, є класифікація правових обмежень залежно від сфери діяльності суб'єктів, на які вони розраховані. Згідно з цією класифікацією, є правові обмеження, що призначені для суб'єктів внутрішньодержавних відносин, і ті, що призначені для учасників міжнародно-правових відносин.

Важливо зазначити, що класифікація правових обмежень не є вичерпною. На сучасному етапі розвитку права, в контексті демократизації держав, економічного розвитку та дії верховенства права, постійно з'являються нові підгалузі права, які поповнюють перелік правових обмежень державної влади, але, як ми вже вказали вище, наше дослідження

має системний характер в межах конституційного права. Виходячи із конституційного контексту, далі ми можемо окреслити чіткі межі, в яких знаходяться правові обмеження, які ми повинні проаналізувати та дослідити.

В межах предмета нашого дослідження знаходиться система конституційно-правових обмежень державної влади, передбачена, насамперед, Конституцією України як Основним Законом, яка створена для стримування суб'єктів владних відносин від порушення прав людини, свавілля та концентрації влади.

Подальше вивчення предмету цього дослідження потребує визначення дефініції «система конституційно-правових обмежень державної влади». Це обґрунтовується тим, що саме конституційно-правові обмеження є основою правового стримування державної влади від неправомірних дій або бездіяльності. Саме ця група правових обмежень безпосередньо встановлює конкретні регулятори публічної діяльності владних інституцій, закріплює межі їх повноважень, містить в собі механізми стримування та взаємодії гілок влади між собою. Важливим для нас є розгляд конституційно-правових обмежень державної влади саме в системному вимірі. Принципи, норми права, які входять до конституційно-правової групи обмежень не можуть нами розглядатися як окремі елементи, тому що це буде невсебічним вивченням предмету цього дослідження. Детальний, всебічний розгляд окремих гілок влади, не у зв'язку з іншими, виходить за межі цього дослідження та потребує вивчення у рамках окремої наукової праці. Конституційно-правові обмеження державної влади – це елементи цілої системи, які повинні досліджуватися виключно у взаємозв'язку, що підтверджується системою «стримувань і противаг», яку фактично закріплено Конституцією України [7].

Нам потрібно дослідити визначення «системи конституційно-правових обмежень державної влади» через детальний огляд дефініцій «системи», «обмеження влади» та «конституційно-правове обмеження». Через розбиття на окремі частини та аналіз їх змісту, ми можемо ретельно

розглянути його та дати його коректне визначення на основі синтезу окремих дефініцій. Вибір саме цього методу наукового пізнання ми можемо обґрунтувати відсутністю точних, визнаних науковим середовищем визначень дефініції «система конституційно-правових обмежень державної влади», що не дає зробити нам дослідження цього питання на основі, наприклад, порівняльного аналізу.

Аналіз дефініції «система конституційно-правових обмежень державної влади» нам потрібно почати з визначення «системи», як наукової категорії.

Так, «система», як наукова категорія, має багато визначень, які можуть різнитися за змістом. Це пояснюється різними науково-філософськими підходами до цього питання, які були пріоритетними в окремі історичні періоди. Філософський словник визначає систему, як «категорію, що позначає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системи перевищує енергію їхніх зв'язків з елементами інших систем і задає онтологічне ядро системного підходу» [8]. З наведеного поняття, важливою для нас є його частина, де говориться про енергію зв'язків між окремими елементами в системі, яка перевищує енергію її елементів з елементами інших систем. Обґрунтовуємо це тим, що в системі конституційно-правових обмежень державної влади взаємозв'язок між елементами є сильнішим, ніж по відношенню до інших угруповань правових обмежень.

Найбільш точно за змістом відповідає нашій роботі визначення поняття «системи» словником Webster's Revised Unabridged Dictionary, як «сукупності об'єктів, підпорядкованих чітко або за якимось особливим порядком, як правило, логічним або науковим; єдине ціле об'єктів, пов'язаних якимось спільним законом, принципом або метою; постійне об'єднання принципів або елементів, які становлять єдине ціле» [9]. Вибір саме цього визначення «системи» зумовлюється його відповідністю традиційним рисам даної категорії: цілісності, єдності елементів,

комплексності, впорядкованості розміщення та взаємозв'язку. Таким чином, це визначення точно підпадає під предмет нашого дослідження, відповідає цілям системи як сукупності конституційно-правових обмежень, які між собою тісно пов'язані Основним Законом та метою стримування гілок державної влади від протиправних дій/бездіяльності.

Поняття «обмеження влади» можна дослідити через досить вивчену дефініцію «обмеження прав». Це пояснюється тим, що влада може розглядатися як право на здійснювання владних повноважень, отримане, перш за все, від народу як єдиного джерела влади.

Так, конституціоналіст О. В. Скрипнюк у своїй праці визначає обмеження прав, як «передбачений Конституцією й законами України режим тимчасового загального або конкретно індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених та гарантованих Основним Законом прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України» [10, с. 235]. На наш погляд, це визначення є загальним для цілей даного дослідження та потребує свого розширення. Саме тому, найбільш прийнятним для нас є розуміння «обмеження влади» зарубіжним науковцем А. А. Зайцевим, який під досліджуваною категорією розуміє конституційно обумовлену, нормативно визначену, процесуально конкретизовану систему винятків із юридичного положення особи зі статусною, режимною чи іншою метою [11]. Взятє визначення цієї категорії не виходить за межі нашого дослідження та найбільш точно відповідає предмету в контексті розгляду системи конституційно-правових обмежень державної влади. Виходячи із цього, ми можемо визначити обмеження влади в контексті конституційного права як нормативну, системну фіксацію, на рівні Конституції, меж здійснення владних повноважень, якими наділяються гілки державної влади. Варто зазначити, що система обмежень влади повинна містити в собі не тільки матеріальні норми, але й процесуальні, у вигляді практичних механізмів стримування гілок влади від протиправної поведінки. Тільки при поєднанні

наукового, матеріального і процесуального елементів системи обмежень влади є можливими гарантії недопущення свавілля, узурпації влади, порушення прав людини та громадянина.

Не менш важливим є визначення змісту обмежень державної влади. З одного боку – це може бути спонукання уповноваженої особи до соціально корисної поведінки, з другого – стримування її від соціально шкідливої поведінки.

Проблемним є поняття «конституційно-правового обмеження», яке досліджено в Україні тільки на поверхневому рівні. Чітких, загальновизнаних дефініцій даного поняття на сучасному етапі розвитку конституційного права в Україні немає. Більш того, конституційно-правове обмеження не признане науково-юридичною категорією на сучасному етапі, що говорить про недостатню вивченість взятого нами питання. На наш погляд, закріплення конституційно-правового обмеження як категорії в юридичній науці може дати цій проблемі новий виток вирішення. Саме відношення до даного поняття, як до категорії, може призвести до подальшого наукового розвитку теми, появи нових підходів до його вивчення та дослідження в рамках конституційного права України.

Так, Андрієвська О. В. у своїй науковій дисертації визначила конституційно-правове обмеження прав і свобод людини і громадянина, як «встановлене Основним Законом України зменшення (звуження) обсягу гарантованих прав і свобод людини і громадянина з метою захисту конституційно-правових цінностей» [11, с. 127]. Це твердження є суміжним відносно до визначення конституційно-правового обмеження державної влади. Андрієвська О. В. говорить про обмеження основоположних прав і свобод людини і громадянина, але ми досліджуємо обмеження влади, де впливовим чинником виступає правовий статус суб'єктів правового регулювання. Якщо основоположними правами і свободами суб'єкт будь-яких правовідносин наділяється згідно з приписами Основного Закону та не може бути їх позбавлений, то конституційно-правові

обмеження державної влади поширюються виключно на суб'єктів, які відносяться до її окремих гілок.

Виходячи із системного підходу до дослідження питання конституційно-правового обмеження державної влади, маємо спробу визначити авторське визначення цієї дефініції. Так, в широкому сенсі, ми бачимо конституційно-правове обмеження державної влади, як встановлене Конституцією, нормативне, системне закріплення повноважень та меж, за які суб'єкти владних повноважень не мають законного права виходити. Якщо розглядати це поняття в узькому сенсі, то конституційно-правове обмеження державної влади – це встановлене конституційними приписами та принципами утримання суб'єкта владних повноважень від протиправних діянь або бездіяльності, метою якого є збереження стабільності конституційного ладу та охорони публічних інтересів від свавілля або концентрації влади однією із гілок.

Провівши аналіз окремих правових понять та категорій, ми можемо дати визначення дефініції «система конституційно-правових обмежень державної влади». Варто відзначити, що це питання є також проблемним, тому що науковцями досі не дано визначення цієї дефініції. Визначення дефініції є важливим для цієї роботи саме тому, що автор розглядає правові обмеження державної влади в контексті конституційного права та в межах системи, а не її окремі елементи або механізми. Використовуючи системний підхід до дослідження «системи конституційно-правових обмежень державної влади», можемо її визначити, як сукупність (систему) приписів та принципів, закріплених Конституцією України, які спрямовані на утримання суб'єктів владних повноважень від протиправних діянь та концентрації влади, загальною метою яких є надійні гарантії дотримання прав людини, збереження стабільності конституційного ладу та охорони публічних інтересів.

Якщо давати кратку характеристику системі конституційно-правових обмежень державної влади в Україні, то можна виокремити низку тез. Так,

елементи даної системи є законодавчо закріпленими та містяться безпосередньо в Основному Законі України, що говорить про прямий характер їх дії. Насамперед, це основоположні принципи, які розглядаються в рамках конституційного права, окремі приписи та нормативно закріплені права людини. Крім того, дана система направлена на стримування суб'єктів, які мають владний статус, що дає змогу окреслити межі її дії.

Аналіз поняття та змісту системи конституційно-правових обмежень державної влади свідчить про системну взаємопов'язаність та взаємозумовленість. Можна констатувати, що конституційно-правові обмеження існують в рамках окремої, відносно відособленої групи, яка регулює та охороняє найбільш важливі суспільні відносини в державі – владні.

Таким чином, система конституційно-правових обмежень державної влади як інститут конституційного права, з урахуванням розуміння наведеного попередньо розуміння зазначеного поняття, є сукупністю приписів та принципів, тісно пов'язаних між собою та закріплених Основним Законом, спрямованістю яких є утримання суб'єктів владних повноважень від протиправних діянь та концентрації влади, з метою надання гарантій дотримання прав людини, збереження конституційного ладу та охорони публічних інтересів.

1.2 Методологічні засади дослідження правових обмежень державної влади

Правові обмеження державної влади, їх система та механізми реалізації в теоретичній та практичній площині мають визначальне значення для розвитку сучасної демократичної держави. Саме цей інститут конституційного права направлений на недопущення свавілля в державі, повалення конституційного ладу та порушення основоположних прав людини. Варто зазначити, що теоретичний розвиток та практична реалізація правових обмежень державної влади є предметом інтересу не тільки законодавців, але й наукової спільноти. Даною проблематикою займалися в різні історичні періоди, вона є актуальною на сучасному етапі, що пояснює складність вирішення проблеми побудови ефективної системи правових обмежень державної влади в країні.

Правові обмеження державної влади є предметом наукового інтересу багатьох гуманітарних наук. Якщо виділяти виключно правові науки, то даною темою інтересуються фахівці теорії держави та права, конституційного права, адміністративного та інші. Окрім правознавців, ця

тема вивчається в межах соціології, політології, філософії тощо. Вищенаведене демонструє багатоманітність та складність порушеної проблематики, доказує наявність великої кількості кутів, з яких можна досліджувати її. Змістовний характер даного дослідження потребує відбору найбільш прийнятних наукових методів пізнання. Задля точного і більш об'єктивного досліджування, ми повинні визначити для себе методологію дослідження даної проблематики.

Можна погодитись із думкою Р. Мухаєва, який виділяє в наукових роботах три рівні методології: рівень парадигм, рівень принципів і рівень методів [12, с. 76]. На нашу думку, за таким принципом ми можемо описати методологію дослідження системи правових обмежень державної влади. Більш того, ми зможемо проаналізувати, з яких кутів можна дивитись на проблематику цього дослідження та які наукові інструменти доцільно використовувати в цьому дослідженні. Також, всебічна, багаторівнева методологія в контексті даного дослідження має важливий характер в силу того, що сучасний стан української правової науки характеризується мультипарадигмальністю, наявністю багатьох філософсько-правових концепцій, наукових підходів, учень і різноманітних наукових шкіл і співтовариств.

Парадигма є складною, неоднозначною категорією, яку запровадив в науковий світ Т. Кун. Згідно з його визначенням, поняття наукової парадигми означає «систему категорій та методологічних інструментів певної галузі знань, відповідно до яких зорганізується дослідницька практика науковим співтовариством у певний історичний період. Парадигма – одне з ключових понять сучасної філософії науки, що означає, по-перше, сукупність переконань, цінностей, методів і технічних засобів, що забезпечує існування наукової традиції, по-друге, наявність наукового співтовариства, яке сповідує певну парадигму» [11, с. 35].

Якщо узагальнити це визначення, то парадигмою можна вважати «усталений еталон мислення, сукупність онтологічних переконань, ціннісних

настанов, схем вирішення типових завдань, що забезпечують безперервність наукової світоглядної традиції» [11, с. 47]. Варто зазначити, що різні парадигми можуть бути характерними для окремих історичних періодів розвитку науки, культури або цивілізації. Крім того, розгляд системи правових обмежень державної влади розглядається науковцями з різних парадигм права сьогодні, що обґрунтовує їх детальний аналіз в межах цього дослідження.

Традиційно, правовою наукою виділяється три види парадигм: природно-правова, позитивістська та історична.

Першою, з вищенаведених парадигм, з'явилася природно-правова. Важливо зазначити, що природно-правова парадигма з'явилася ще в Стародавньому світі, зокрема, прикладом можуть слугувати політико-правові роботи давньогрецьких філософів та римських правників.

Свій найбільший розвиток природно-правова парадигма отримала в період боротьби з абсолютизмом у XVII-XVIII ст., в таких країнах, як Франція, Англія, Нідерланди. Цей історичний період характеризується будівництвом теорії природного права на засадах праць Г. Гроція, Вольтера, Дж. Локка тощо. Саме в цей період, особливо під час Великої французької революції, формуються думки щодо створення правових обмежень державної влади в країні. Ці думки ґрунтувались на обмеженні абсолютистської влади, яка порушувала права, перш за все, буржуазних шарів суспільства. Таким чином, були вироблені перші традиційні правові обмеження. Наприклад, саме в цю епоху з'являються принцип розподілу влади та ідея верховенства права. Так, французький просвітитель Шарль-Луї де Монтеск'є ввів термін «розподіл державної влади» в таких своїх працях, як «Перські листи» та «Про дух законів» в першій половині XVIII століття.

У другій половині XX століття, природно-правова парадигма почала своє відродження. Цей процес був реакцією на юридичний позитивізм та тоталітарні режими [13, с. 106]. На наш погляд, на відродження природно-правової парадигми сприяв юридичний позитивізм з ідеологічними,

класовими відтінками, який був притаманний правовим системам тоталітарних режимів. Із сучасних представників парадигми природного права можна виділити таких, як: А. Кауфман, Ж. Дабен, Ж. Марітен, Е. Фехнер тощо [14, с. 59].

В межах природно-правової парадигми, право розглядається як явище загальнолюдське. З огляду на це, всі існуючі правові норми повинні бути об'єктивними. Під цим розуміється те, що абсолютно кожна людина має низку прав від природи, які не можуть бути скасовані кимось. Таким чином, право вважається природнім регулятором суспільного життя [15, с. 224]. Крім того, в центрі природно-правової парадигми завжди стоїть людина.

З куту природно-правової парадигми право адресовано всім особам, без винятку. Норми природно-правової парадигми розглядаються виключно через призму справедливості. Це говорить про його універсальність та абсолютний характер. Їх універсальність полягає в тому, що вони поширюються на всіх, незалежно від будь-яких ознак національного, релігійного, соціального або професійного характеру. Природно-правові цінності та вимоги однаково поширюються на всі види життєдіяльності особистості та присутні в будь-якому часі та просторі [16, с. 138].

Згідно вищенаведеному, можна стверджувати, що природно-правова парадигма, в її межах, є первинною над позитивістською. Природно-правова парадигма протиставляє собі позитивістську. Але, якщо дивитись на це з іншого куту, то природно-правова та позитивістська парадигми можуть доповнювати одна іншу, що повинно призводити до балансу між законністю та справедливістю. Більш того, згідно природно-правовій парадигмі, державна влада повинна бути корисною для суспільства та повинна приносити в нього виключно «благо».

Права та свободи людини є виразом природно-правової парадигми. На сучасному етапі, вона може виражатися в тому, що держава в особі відповідних органів та посадових осіб повинна забезпечувати ці права та здійснювати функцію їх захисту. На сьогодні, в демократичних країнах світу,

сама людина є єдиним джерелом влади, яка наділена основоположними права та свободами, які не можуть бути скасовані будь-ким. Виходячи із цього, можемо дійти до висновку, що природно-правова парадигма має істотне місце в сучасному правовому світі та саме на ній базуються права та свободи людини та громадянина. Обґрунтуванням цьому може слугувати принцип верховенства права, який нормативно закріплений, наприклад, Конституцією України.

Розглядуючи систему конституційно-правових обмежень державної влади в Україні через природно-правову парадигму ми можемо в контексті дотримання основоположних прав людини та громадянина або через призму справедливості. Так, в ст. 3 Конституції України затверджується, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» та «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [7]. Виходячи зі змісту цих положень, можна стверджувати про верховенство прав людини над державою. Більш того, органи державної влади та посадові особи повинні діяти не просто в своїх законодавчо окреслених межах, але й виходити із того, щоб не порушити права людини, які є найвищою цінністю в державі. Можна дійти до висновку, що основоположні права людини – це первинні межі повноважень державної влади. В сучасних умовах права людини все більше перетворюються в чинник, що суттєво обмежує саму державу [17, с. 182].

Також, з куту природно-правової парадигми ми можемо досліджувати систему конституційно-правових обмежень державної влади в Україні на предмет справедливості та філософсько-правового характеру правових норм, регламентів, які регулюють владні відносини. Пояснюється це тим, що справедливість, як правова та соціальна категорія, повинна бути направленою не тільки на фізичних осіб, але й на державну владу. Так, важливо удосконалювати систему правових обмежень державної влади,

спираючись не тільки на нормативний характер регулювання, але й на справедливість як правову та соціальну категорію.

На наш погляд, саме в рамках природно-правової парадигми можна найбільш ефективно досліджувати принцип розподілу влади як основоположний елемент правового обмеження державної влади. Це пояснюється тим, що даний принцип є фундаментальною основою всієї системи правового обмеження державної влади, він закріплений в Конституції, але на поверхневому рівні, що потребує філософсько-правового тлумачення та дослідження. Також, ми вважаємо, що принцип розподілу влади, як основоположний обмежник влади, повинен розглядатися через призму прав людини та справедливості, тобто через те, на реалізацію чого він був направлений зі свого історичного початку. Але, якщо розглядати окремі елементи правових обмежень, які виходять із принципу поділу влади, їх механізми функціонування, структуру, то вже буде доцільним використовувати позитивістську парадигму.

Таким чином, використання природно-правової парадигми є доцільним при дослідженні концептуальних правових питань. Прикладом може слугувати дослідження принципу розподілу влади з філософсько-правових позицій. Але, якщо нам потрібно дослідити ефективність окремих механізмів правового регулювання державної влади, нормативний стан даної сфери регулювання, його відповідність верховенству права, то нам потрібно розглядати дані питання, в тому числі, з куту позитивістської парадигми.

Позитивістська парадигма, як тип праворозуміння, отримала свій початок ще в Давній Греції у працях софістів. Але, емпіричне закріплення юридичного позитивізму прийшлося на період абсолютизму XVI-XVIII ст.

Виникнення юридичного позитивізму пов'язано з розвитком капіталізму, ринкових відносин та ліберальних доктрин. Для їх розвитку була потрібна сильна держава, верховенство закону, ототожнення права з державою. Засновником даного юридичного напрямку прийнято вважати Дж. Остіна. Згідно його твердження, закони поділяються на три

види: божественні, закони позитивної моралі та владні. Так, божественні закони утверджуються релігією, моральні – філософією, а владні – державою. Виходячи із концепції Дж. Остіна, позитивне право реалізується виключно суверенною владою. Згідно його твердженням, право є творінням держави або опосередкується ним [18, с. 176]. Спираючись на цю концепцію, тільки влада має реальну правову силу, тому що її закони підкріплені примусовим апаратом. Із цього можна дійти до висновку, що юридичний позитивізм засновується на двох ключових засадах: нормативному закріпленню законів державною владою та державному примусі, метою якого є реалізація «вольових актів».

Новий виток свого розвитку юридичний позитивізм отримав в ХІХ ст. В цей період позитивісти «правильним» вважали тільки позитивне право, а інші, насамперед природно-правовий погляд, тільки моральною оцінкою права.

В цей період з'являється різновид юридичного позитивізму – нормативізм. Появу нормативізму пов'язують з австрійським юристом Гансом Кельзенем. За його твердженням, право – це сукупність правових норм, які здійснюються в примусовому порядку. Саме завдяки праву суспільство переростає в державу, а функцію примусу виконують органи виконавчої влади та посадові особи, створені державною владою. На його думку, право не повинно мати оціночних суджень та ідеологій. З цим можна погодитись, виходячи із популярності ідеологічних тенденцій, які існували в Європі в той історичний період. Також, він вважав, що «право не повинно займатися соціальними або моральними передумовами правових постанов, а тільки юридичним, нормативним змістом права» [19, с. 496].

Принциповою є позиція Г. Гарта, як представника сучасного юридичного позитивізму. Він зазначив, що «закони, хоч як би вони були морально несправедливими, однаково будуть законами. Можна доводити моральну несправедливість законів, твердити, що морально хибний закон не повинен бути законом, чи навпаки, що певна моральна норма повинна бути

законом. Однак, таке доведення не доказує, є чи не є законом дана норма. Доказ, що принципи, на основі яких ми оцінюємо й «засуджуємо» закони, можна раціонально з'ясувати, що вони не просто «вольові постанови», не впливає на факт існування законів, котрі, хоч і несправедливі чи безглузді, однаково є законами» [20].

Виходячи із цієї позиції, нормативізм характеризується категоричним верховенством закону, але не права. Впливає проблемне питання, стосовно співвідношення закону зі суспільством, його традиціями та звичаями. На наш погляд, підхід Г. Гарта має на меті ідеальну форму нормативізму, яка на практиці, фактично, не може бути реалізованою у всьому суспільстві. Але, можемо погодитись з тим, що законотворчість для регулювання владних відносин повинна здійснюватися на засадах нормативізму, тому що застосування в цьому процесі природно-правової парадигми може привести до тлумачень норм на користь владних органів, зокрема, при здійсненні дискретних повноважень. Також, виконання своїх повноважень державними органами регулюється конституційними приписами та регламентами, за межі яких їм не можна виходити. Це можливо саме через їх суворе дотримання на засадах нормативізму. Але, в цьому випадку виникає протиріччя нормативізму та природно-правової парадигми, тому що на практиці можуть виникнути обставини, в яких порушення посадовими особами приписів закону можуть мати користь для всього суспільства. Наприклад: дії державної влади у воєнний час або при загрозах національній безпеці країни. Таким чином, нормативізм має неоднозначний зміст: з одного боку – він має на меті закріплення верховенства закону в суспільстві, з іншого – закон стоїть над мораллю та може не відповідати реальним запитам населення країни.

Також, позитивісти вважали, що вивченню повинна підлягати догма права, а не правові ідеали. Саме чинне позитивне право має здатність для забезпечення порядку та безпеки в державі. Ідеї природно-правового розуміння права, на їх погляд, мають деструктивний характер, можуть

породжувати ілюзії про існування права поза законом та поза державою [21, с. 56].

Так, використовуючи позитивістську парадигму, досліджувати систему конституційно-правових обмежень державної влади доцільно на глибинному рівні, розбиваючи на частини та аналізуючи її окремі елементи на нормативному рівні. В рамках позитивістської парадигми важко досліджувати такі елементи системи, як принцип поділу влади, верховенство права як конституційний принцип. Також, недоцільно розглядати права людини як правове обмеження державної влади з цього куту. Все це можна пояснити філософсько-правовим характером вищенаведених елементів системи, які доцільно розглядати через категорії «справедливість», «чесність», «свобода» тощо. Тобто, використовуючи природно-правову парадигму.

На нашу думку, позитивістська парадигма доцільна при дослідженні функціонування окремих гілок влади, впровадженні практичних механізмів стримування влади. Також, через позитивізм можна дослідити нормативне закріплення системи взаємозв'язку між окремими гілками влади.

Актуальною, стосовно вищенаведених парадигм, є думка С. С. Алексеєва. Так, у своїй науковій праці, він вказує, що «є два полюси різного наукового ступеня – з одного боку юридичний позитивізм, дисципліна «не високого наукового рівня, але потрібна в прагматичному плані», а з іншого – філософія права, яка реалізує відносно до правового матеріалу такі категорії як «свобода», «справедливість», «мораль», «добро і зло»» [2, с. 127]. Виходячи із вищенаведеної думки, аналіз нормативної бази предмету цього дослідження та практичні механізми обмеження державної влади доцільно розглядати з куту юридичного позитивізму, але в інших випадках єдиним правильним підходом є природно-правовий.

Історичну парадигму ми можемо розглядати через розвиток конституційного права та конституційно-правових обмежень державної влади в різні періоди історії. Якщо говорити про розвиток конституційно-

правових обмежень державної влади в Україні, то доцільним є їх дослідження через порівняльно-історичний аналіз конституційних актів, які існували в окремі періоди. На наш погляд, це можливо через порівняння Конституції 1996 року з Конституцією Пилипа Орлика, Конституцією УНР, Конституцією УРСР в різних редакціях. Наприклад, з куту історичної парадигми, конституційно-правові обмеження державної влади можна дослідити на предмет впровадження окремих механізмів стримування влади.

Таким чином, конституційно-правові обмеження державної влади в Україні доцільно розглядати крізь призму природно-правової та, частково, позитивістської парадигм. Основне призначення влади – загальна користь і спільне благо, що розкривається через природно-правову парадигму. Саме це робить її переважною для цілей цього дослідження. Але, розгляд окремих гілок влади може бути ефективним тільки в рамках позитивістської парадигми. При цьому, важливо пам'ятати, що головною метою для нас є дослідження конституційно-правових обмежень в системному вимірі, що ставить природно-правову парадигму в пріоритет.

Другим рівнем методології цього дослідження є рівень принципів. В Філософському енциклопедичному словнику поняття «принцип» визначається, як «першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки» [22, с. 34]. В межах дослідження конституційно-правових обмежень державної влади доцільним є використання традиційних принципів пізнання. Насамперед, це принцип об'єктивності, принцип плюралізму та принцип конкретності.

Принцип об'єктивності є одним із найважливіших при проведенні будь-якого наукового дослідження. В цій роботі він спрямований на те, щоб розуміти конституційно-правові обмеження державної влади такими, які вони є насправді. Тобто, для об'єктивного аналізу даного політико-правового явища нам потрібно відкидати ідеологічну та ідеалістичну складові мислення.

На наш погляд, в контексті принципу об'єктивності складним питанням є співвідношення природно-правової та позитивістської парадигм. Це пояснюється ціннісним, ідеалістичним характером природно-правової парадигми, що конфліктує з прагматичним позитивістським нормативізмом. В цьому контексті, принцип об'єктивності може знаходитися виключно між двома правовими парадигмами, що на практиці може бути складним в застосуванні. Наведене твердження можна обґрунтувати тим, що в межах дослідження системи конституційно-правових обмежень державної влади важливі як норми діючих актів, так і розгляд цього політико-правового явища через призму філософських категорій.

Змістовне визначення принципу плюралізму є проблемним питанням в науці. Але, можна зрозуміти основне призначення даного принципу через твердження С. Серьогіної: «Чим більша кількість критеріїв аналізу застосовується, тим більш вірогідними будуть висновки» [23, с. 39]. Наведений принцип відповідає великій кількості думок правників-конституціоналістів щодо окремих питань та проблем обмеження повноважень влади.

Принцип конкретності досягається шляхом єдності теорії і практики. Так, за даним принципом ми повинні відкидати абстрактні судження, підкріплювати кожне своє твердження достатньою кількістю аргументів та фактів.

Ми вважаємо, що вищенаведені принципи можуть дати задовільний науковий результат тільки через їх системне використання. Так, ми не можемо отримати об'єктивні висновки щодо предмету дослідження, не проаналізувавши вже існуючі наукові думки вчених. З іншого боку, якщо підійти до аналізу наукових думок без об'єктивності, то може мати місце догматизм. Крім того, без принципу конкретності дослідження може вийти поверхневим та абстрактним.

Крім парадигм і принципів, важливими для дослідження системи правових обмежень державної влади є методи пізнання. Теорія держави і права традиційно виділяє загальнонаукові та спеціально-юридичні методи.

До загальнонаукових, в межах цього дослідження, доцільно віднести діалектичний, системно-структурний та логічний методи.

Діалектичний метод пізнання будується на 3 законах. Перший закон – єдність і боротьба протилежностей – процеси правового обмеження державної влади в своїх повноваженнях сповнені протиріч, що в перспективі приводить до їх нової якості. Другий закон діалектики – перехід кількісних змін у якісні – саме через цей механізм можуть з'являтися реально діючі механізми стримування державної влади. Третій закон – заперечення заперечення – показує можливість правових обмежень державної влади набувати новий, більш якісний, зміст та практичні механізми своєї дії.

Системно-структурний метод дозволяє нам розглядати систему правових обмежень державної влади як складне, багаторівневе багатофункціональне явище. Складність цього методу полягає в тому, що окремі системи, які складаються з певної структури, самі є підсистемами, елементами інших систем вищого порядку [24, с. 75]. Так, права людини, як обмеження державної влади, є тільки елементом системи правових обмежень державної влади. Проте, в широкому правовому розумінні, комплекс прав людини є ширшим, ніж система правових обмежень державної влади.

Логічний метод пізнання є найбільш поширеним в науці. Традиційно, в його межах використовуються такі складові: аналіз, синтез, узагальнення, дедукція та індукція, класифікація тощо. Варто вказати, що логічний метод розкриває сутність процедур мислення, інтелектуальної діяльності, а його закономірності дозволяють як виявляти сутність державно-правових явищ, так і адекватно їх описувати у логічних юридичних конструкціях [24, с. 112].

До спеціально-юридичних, які необхідні для цього дослідження, ми відносимо формально-юридичний та порівняльно-правовий методи.

За допомогою формально-юридичного методу ми можемо досліджувати та тлумачити нормативні акти, політико-правові процеси в державі тощо. Формально-юридичний метод використовується без урахування внутрішнього прихованого змісту, впливу на нього моралі, економіки, психології, політики тощо. При аналізі норм Конституції України та інших нормативних актів, ми маємо дослідити в них зміст правових обмежень державної влади без урахування інших факторів, крім юридичних. На нашу думку, формально-юридичний метод перетинається з позитивістським типом праворозуміння. Аналіз правових норм повинен проводитися при найменшому емоційному напруженні, щоб він був неупередженим та об'єктивним.

Порівняльно-правовий метод пізнання є також важливим, тому що аналіз юридичного матеріалу супроводжується постійним порівнянням реальних явищ. Так, порівняння може бути нормативним та функціональним. Згідно вищезазначеному, цей метод ми можемо використовувати при порівнянні конституційно закріплених обмежень державної влади України з досвідом інших країн. При цьому, це порівняння може бути як на нормативному рівні, так і на предмет ефективності механізмів стримування влади тощо.

Підсумовуючи, маємо вказати, що система конституційно-правових обмежень державної влади України може розглядатися нами, насамперед, з боку природно-правової парадигми. На сьогодні, українська правова система ґрунтується на засадах поділу влади та верховенства права, що підтверджує направленість держави на затвердження фундаментальних прав людини.

Позитивістська правова парадигма має використовуватися нами при дослідженні нормативно-правових актів, їх текстуальному та порівняльному аналізах. Крім того, дана парадигма є доцільною при розгляді функціонального складу гілок влади в їх конституційному поділі.

Таким чином, дослідження системи конституційно-правових обмежень державної влади повинно проводитись з додержанням, як

природно-правової, так і позитивістської парадигм права. Використання обох парадигм надасть нам можливість найбільш об'єктивно доглянути предмет цього дослідження.

Висновки до Розділу 1

В цьому розділі, нами були досліджені теоретико-методологічні засади дослідження системи конституційно-правових обмежень державної влади в Україні. Так можемо визначити декілька ключових тез щодо цього:

1. В межах цього розділу, ми надали авторське визначення поняття «система конституційно-правових обмежень державної влади в Україні». Зокрема, зазначену систему можна визначити, як сукупність (систему) приписів та принципів, закріплених Конституцією України, які спрямовані на утримання суб'єктів владних повноважень від протиправних діянь та концентрації влади, загальною метою яких є надійні гарантії дотримання

прав людини, збереження стабільності конституційного ладу та охорони публічних інтересів.

2. Не менш важливим стало визначення ключових ознак елементів системи конституційно-правових обмежень державної влади. Зазначасмо, що елементи зазначеної системи характеризуються конституційною силою юридичного впливу та конкретно визначеним колом суб'єктів, на яких може здійснюватися вплив конституційно-правової групи обмежень державної влади.
3. Було обґрунтовано, що вивчення системи конституційно-правових обмежень державної влади потребує визначення особливої методології, яка характеризується не тільки принципами та методами наукового мислення, але й впровадженням в неї парадигм, запропонованих Т. Куном. Так, нами було надано спробу впровадити зазначені парадигми, інтегруючи їх в правову науку. Були визначені: позитивістська та природно-правова парадигми. Автором було зазначено, що тільки їх комплексне застосування може надати цьому предметові системний досліджуваний характер.

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

2.1 Принцип поділу влади як основа конституційного ладу в Україні

Система правових обмежень державної влади в Україні будується на низці принципів та норм, закріплених, перш за все, Основним законом. Загальновідомо, що приписи інших законів повинні відповідати положенням конституційного акту, який має найвищу юридичну силу в ієрархії

нормативно-правових документів правової держави. Виходячи із наведеного, можемо стверджувати про фундаментальну роль конституційно-правових норм в контексті дослідження системи правових обмежень державної влади в Україні. Саме конституційно-правові обмеження створюють передумови для існування ефективних та практично діючих механізмів стримування владних суб'єктів від порушень прав людини, що реалізується через недопущення концентрації надмірних повноважень в межах однієї з гілок влади. Так, в цьому підрозділі ми повинні дослідити принцип поділу влади як основоположний принцип конституціоналізму в Україні.

Принцип поділу влади є наріжним каменем в усій системі правових обмежень державної влади в Україні. Через нього закладається гарантія недопущення концентрації повноважень в межах однієї гілки влади та її ефективність в межах існування демократичної та правової України. Важливо відзначити, що, через поділ влади на гілки є можливою реалізація принципу верховенства права та дотримання основоположних прав та свобод людини, що робить його центральним при будівництві конституційної держави.

На нашу думку, при дослідженні принципу поділу влади, потрібно надати його змістовну характеристику. Це обґрунтовується великою кількістю наукових думок та тверджень щодо визначення цього правового явища, його сутності. Відомий з античних часів принцип поділу влади, на сучасному етапі досі є проблемним питанням щодо його визначення. Сьогодні немає єдиного підходу до розуміння сутності та змісту цього принципу як у науці, так і у практиці державотворення.

Такі дослідники, як Колодій, Марченко та інші обґрунтовують неможливість реалізації традиційного поділу влади верховенством законодавчої влади. Це твердження вони намагаються доказувати тим, що все політичне життя країни пов'язано законами, які розробляються законодавчою владою. Ми не можемо повністю погодитися з цим твердженням, принаймні, в межах України. Так, згідно Конституції України,

законодавчу владу можуть стримувати Президент та Конституційний Суд України, про що ми будемо більш детально говорити далі [25, с. 278].

Малишкіна Н. О. визначає поділ влади в Україні, як «одну з фундаментальних засад демократичної організації держави». Його втілення в життя відбувається шляхом створення системи державного керівництва, яка побудована на деконцентрації влади. При цьому деконцентрація виступає запорукою реалізації встановленої у ст. 5 Конституції України заборони узурпації державної влади [26, с. 15 с.]. Можемо погодитись з даною тезою, тому що саме принцип поділу влади є центральною засадою будування демократичної та правової держави.

Крім того, принцип поділу влади може визначатися, як відсутність будь-якої монополії на державну владу. Виходячи із цього визначення, ми маємо говорити про відсутність контрольних функцій в межах окремої гілки влади. Це дає можливість громадянам країни захищати порушені права однією гілкою влади зверненням до іншої. В даному випадку, окремі гілки влади будуть процесуально незалежними одна від іншої. На основі принципу поділу влади створюється реальний механізм захисту своїх прав громадянами.

Завдяки принципу поділу влади гарантується баланс між політикою та правом в державі. В сучасній демократичній державі конституція – це основний засіб обмеження влади. Саме із принципу поділу влади зароджується практичне застосування принципу верховенства права. Концентрація влади в руках однієї гілки може призводити до порушення принципу верховенства права, що зробить його лише абстракцією в системі обмежень державної влади [27, с. 34].

В цьому дослідженні, поділ влади ми можемо визначити, як основоположну засаду правової держави, яка є центральною в системі правових обмежень державної влади, метою якої є деконцентрація владних повноважень та дотримання прав та свобод людини. Крім того, принцип поділу влади доцільно вважати центральним в системі правових обмежень

державної влади. Це обґрунтовується неможливістю реалізації дотримання прав людини та верховенства права, тому що без стримувань влади від концентрації повноважень, вона буде постійно прагнути до їх розширення. Природно, що влада не буде заінтересованою в розвитку того, що її контролює та обмежує в діях [28, с. 467].

Невід'ємним елементом поділу влади є впровадження системи «стримувань та противаг». Як зазначив О. Осавелюк, «... головним елементом у системі поділу влади є система стримувань та противаг, без неї неможливою була б гнучкість і оперативність у державному управлінні і нормотворчості» [29, с. 69]. Система стримувань та противаг забезпечує баланс та рівновагу влади, нейтралізує концентрацію влади в межах окремих гілок. Загальною рисою понять «стримування» та «противага» є їх обмежувальний характер та сфера застосування. Стимування повинні діяти постійно, а противага реалізується у відповідь на певні рішення та дії. Важливим в цьому є те, що одна і та ж правомочність одночасно є стимуванням – для однієї гілки влади, противагою – для іншої. Так, обмежити владу може тільки інша влада [30]. Виходячи із наведеного, систему стримувань та противаг можна визначити, як сукупність правових обмежень стосовно державної влади, які направлені на обмежування останньої в своїх повноваженнях.

Сам термін «поділ влади» в Україні є досить умовним. Державна влада в країні представлена різними органами, але завжди залишається єдиною при реалізації своїх цілей. Можемо говорити про одночасну взаємопов'язаність та противагу однієї гілки іншій. Слушною є думка В. Глущенко, який вважав обов'язковим існування правових процесуальних та матеріальних процедур взаємного контролю гілок влади. Оцінювати ступінь тяжкості порушень та приймати правозастосовні акти стосовно однієї з гілок влади може лише інша гілка влади тощо [11, с. 129]. Виникає питання співвідношення функціонального поділу влади з поділом, на виключних засадах верховенства права та прав людини. Питання функціонального

поділу влади треба розглядати через критерії ефективності влади, а його інституційний аспект – через недопущення концентрації влади окремою гілкою, що може призвести до порушення верховенства права та основних прав людини.

Слушним є твердження, що принцип поділу влади не може бути реалізованим повністю. Так, Скакун О. Ф. у своїй роботі відзначив про те, що влада повинна бути єдиною, а повноваження розділяються [31, с. 486]. Владний апарат має працювати в тісному взаємозв'язку для досягнення найбільшої ефективності, але кожна гілка влади має свої, чітко визначені, межі повноважень. Слушною є наукова думка Б. Зігана, який зазначив, що в своєму практичному втіленні принцип поділу влади спрямований на те, щоб вирішити внутрішню суперечливу проблему, пов'язану із створенням правової системи, яка, з одного боку «була б достатньо владною, щоб повністю виконувати своє призначення, а з іншого – не такою всесильною, щоб пригнічувати суспільство і окремих людей. Відомо, що необмежена влада незалежно від того, в руках якого органу вона зосереджується, завжди містить у собі ризик бути поступово трансформованою у необмежену тиранію» [32, с. 112]. Так, повна практична реалізація принципу поділу влади в країні є складним завданням. Це пояснюється постійним прагненням окремих гілок влади до концентрації повноважень інших. Можна дійти висновку, що в більшості країн, в різні історичні періоди, саме виконавча гілка влади концентрувала повноваження інших гілок навколо себе. Наочним прикладом можуть слугувати Росія, Німеччина та Італія в ХХ столітті.

Згідно ст. 6 Конституції України, «державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову», «органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» [7]. Можемо стверджувати, що державна влада в Україні здійснюється трьома гілками влади, кожна з яких має свої, закріплені правовими нормами, повноваження. Виходити за межі своїх повноважень окремі гілки влади не

можуть. Можна вказати, що саме на цьому рівні закріплюється фундамент системи стримувань та противаг. Це пояснюється розмежуванням повноважень державних органів, що закріплює сфери відповідальності кожної з них. Також, це слугує передумовою їх взаємодії при виконанні повноважень, що надає системний характер державному апарату.

Аналізуючи поділ влади в Україні, можна відзначити його функціональний характер. Підтвердження цьому можна знайти в одному із рішень Конституційного Суду України, де він зазначив, що «поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої та судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та противаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади» [33].

Відзначається, що закріплення принципу поділу влади в конституційному акті держави є ознакою демократичного та правового характеру останньої. Але, не можна порівнювати поділ влади в Україні та країнах ЄС, не дивлячись на процес євроінтеграції в нашій країні. Якщо в Україні поділ влади здійснюється на традиційних засадах, то європейські вчені, говорячи про цей принцип, мають на увазі внутрішню диференціацію органів виконавчої влади на політичні та адміністративні. Політична влада керує суспільством шляхом вироблення державної політики та прийняття законів, а адміністративна влада забезпечує реалізацію законів, розподіл державних прибутків та приймає підзаконні нормативні акти [34, с. 443]. Неможливість проведення паралелей між поділом влади в Україні та країнах ЄС тісно пов'язана з різними формами державного правління. Поділ влади в країні напряму залежить від форми її державного правління. Так, відсутність чіткого поділу на законодавчу і виконавчу владу характерна для парламентських республік, яких в ЄС – більшість [35, с. 13]. Але, Україна – це парламентсько-президентська республіка, де основною метою,

фактично, є пошук балансу між президентом та парламентом. Саме інституційний розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову найбільш точно відповідає меті додержання балансу між ними.

Спираючись на парламентсько-президентську форму державного правління в Україні, дослідження поділу влади потрібно почати із законодавчої гілки.

Згідно Конституції, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент. В цій дефініції вказано про те, що даний орган є в країні єдиним. Це означає, що згідно з принципом поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, здійснення їх органами своїх повноважень у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України приймати закони в Україні повноважна тільки Верховна Рада України [35, с. 17]. Важливими для нас є дві тези: Верховна Рада України має в країні монополію на законодавчу діяльність, згідно принципу поділу влади; цей державний орган має чітко визначені повноваження та не може виходити за їх межі.

Верховна Рада України є представницьким органом державної влади. Народні депутати Верховної Ради України обираються шляхом всенародних виборів. Через цю процедуру реалізується норма ст. 5 Конституції, де говориться, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [7]. Так, парламент в розподілі влади, за Конституцією, має найвищу правову силу, яка наділяється йому народом України. Дане твердження можна заперечити тим же джерелом наділення влади у Президента України. За Конституцією, Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [7]. Але, все те, що Президент України гарантує за Конституцією, закріплено в законодавстві України, яке приймає виключно Верховна Рада України, яка є єдиним законодавчим органом.

Досліджуючи Конституцію України як нормативний документ, можемо дійти до того, що законодавець за змістом ставить законодавчу гілку влади першою. Отже, законодавча гілка влади, за Конституцією, є найбільш впливовою в Україні. Однак, ще Дж. Локк писав: «Законодавча влада в демократичній та правовій державі не повинна ототожнюватися із всією владою в країні» [36, с. 139]. При цьому, президент може надмірно впливати на роботу парламенту при певних політичних обставинах. За такої політичної обстановки вже треба було б говорити не про парламентсько-президентську республіку, а про президентсько-парламентську.

Система стримувань та противаг у владних відносинах Президента України та Верховної Ради має принципову роль. В умовах республіки парламентсько-президентського типу найбільш гострий характер відносин виникає між вищенаведеними суб'єктами. Це обґрунтовується однаковим джерелом отримання владних повноважень – народом України. Якщо Верховна Рада – це колегіальний орган, який діє на основі голосування, то Президент України є одноособовою посадою, де рішення приймаються з великою часткою суб'єктивності. Постає питання взаємного стримування з метою недопущення концентрації повноважень. Поділ влади в країні повинен нести одночасно взаємовплив та взаємозв'язок між окремими гілками. З одного боку, парламент має можливість провести процедуру імпічменту та усунути президента. З іншого боку, президент може розпустити парламент, якщо для цього є законні причини. Вищенаведені механізми є досить радикальними та можуть призводити до політичної кризи в державі.

Згідно Конституції, право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить в тому числі й Президентові. Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово. Можна говорити про конституційно закріплений взаємозв'язок між парламентом та президентом в питаннях, які потребують свого вирішення. Президент України має право не підписати прийнятий Верховною Радою закон, повернувши його для повторного розгляду. Це

може говорити про наявність в Україні плюралізму у відносинах між президентом та парламентом. Але, якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати. На нашу думку, через наведений механізм ефективно реалізується система стримувань та противаг між парламентом та президентом.

Не менш важливим є те, що, за Конституцією, виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільові спрямування цих податків. В контексті поділу влади це є важливим аспектом саме тому, що державний бюджет – це основа функціонування всього державного апарату [11, с. 123].

Говорячи про статус Президента України, важливо розуміти, що він не належить до жодної з гілок державної влади. Але, незважаючи на це, в умовах парламентсько-президентської республіки нам потрібно дослідити його місце в контексті поділу влади в Україні. Це пояснюється його конституційним статусом, яким його наділено Основним законом.

Президент України, згідно Конституції, є главою держави. Необхідно розуміти, в системі взаємодій вищих органів він виконує насамперед координаційно-арбітражну функцію. Термін «глава держави» означає, що президент стоїть не «над гілками влади», а «між ними», забезпечуючи єдність державної влади та координацію у взаємодії її структурних елементів, тобто гілок [37, с. 35]. Президент, конституційно, виступає зв'язуючою ланкою між гілками влади.

В розподілі влади Президент України є верховним представником у внутрішній та зовнішній політиці держави. Набуваючи статус гаранта, він бере на себе обов'язок відповідати за державну політику, яка проводиться всіма гілками влади. Його основним завданням є координація роботи всіх гілок влади, дотримання між ними балансу для проведення ефективної політики, яка відповідає національним інтересам. Дотримання державного

курсу в межах національного інтересу є важливим аспектом в діяльності Президента. Саме це створює для нього гарантії безпеки не тільки в період своєї каденції, але й закріплює його недоторканність довічно, про що вказано в ст. 105 Конституції України.

При формуванні Кабінету міністрів України, Президент має можливість вносити свою кандидатуру на пост низки державних посад. Але, всі призначення проходять через Верховну Раду України, що, фактично, є стримуванням Президента від одноосібних призначень та концентрації влади. Маючи абсолютний вплив на «силовий блок» країни, можливою є й узурпація влади. Так, під час призначень на ключові посади виконавчої гілки влади, Президент України визначає кандидатури, але, обов'язковою для їх призначення є згода Верховної Ради України. Саме таким чином Верховна Рада впливає на дії Президента, використовуючи систему стримувань та противаг.

Будучи гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, Президент призначає всеукраїнський референдум, який виступає формою безпосереднього здійснювання влади єдиним джерелом влади. Зазначається, що конституційний референдум – це єдиний легітимний спосіб протидії державній узурпації влади проти інтересів народу [38, с. 107].

Видом конституційно-правової відповідальності Президента України є імпічмент. Характерно, що в ній приймає участь три гілки влади. В ст. 111 Конституції України визначається, що питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Після цього створюється спеціальна тимчасова слідча комісія, до складу якої входять спеціальний прокурор і спеціальні слідчі, що говорить про залучення до процедури суб'єктів виконавчої гілки. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються парламентом та, за наявності підстав, Верховна Рада приймає рішення про звинувачення Президента України. Але, для усунення

Президента, справа передається на розгляд Конституційного Суду та Верховного Суду України.

В поділі влади глава держави має особливий конституційний статус, за яким його розміщено між гілками влади. Зміст ст. 102 Конституції визначає його гарантом додержання конституції, що дає можливість виступати в якості арбітра між гілками влади.

Виконавча гілка влади в Україні є менш впливовою в системі поділу влади. Це природньо, в умовах парламентсько-президентської республіки. Чим ближче держава до парламентаризму, тим більш адміністративними стають повноваження уряду. Якщо дослідити окремі історичні періоди різних країн, то саме виконавча гілка прагнула до концентрації влади, що обґрунтовує її обмеження в системі поділу влади.

Вищим органом у системі виконавчої влади України є Кабінет Міністрів. Якщо Верховна Рада є єдиним законодавчим органом, то Кабінет Міністрів є вищим виконавчим, що говорить тільки про ієрархічне місце наведеного органу влади. Більш того, в ст. 113 Конституції говориться про те, що «Кабінет Міністрів відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією» [7].

Джерело формування посадовців Кабінету Міністрів є принципово іншим, ніж у Верховної Ради або Президента. Членів Кабінету міністрів обирають через делеговані органи. Можна визначити, що виконавча влада в Україні виконує адміністративну функцію на засадах професіоналізму.

Засобом формування складу Кабінету Міністрів є призначення на посаду Прем'єр-міністра України особи, кандидатуру якої вносить Президент за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України. Можна констатувати, що Верховна Рада та Президент, на основі легітимності, формують Кабінет міністрів на основі професіоналізму [59].

Президент України пропонує кандидатури на ключові пости Кабінету Міністрів, що говорить про його близькість з урядом.

Важливим елементом системи стримувань та противаг є строк виконання повноважень Кабінетом Міністрів України. Так, у ст. 115 Конституції вказано, що «Кабінет Міністрів складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України». Якщо підстав для резолюції недовіри Верховною Радою України не було, то максимальний строк праці одного складу Кабінету міністрів може бути не більше 5 років.

Уряд діє в межах своїх повноважень, які закріплено Конституцією України. Спираючись на зміст ст. 116 Конституції, виконавча гілка займається реалізацією законів, які приймаються законодавчою. Тобто, уряд розширює закони парламенту, розробляє програми розвитку та дій в різних галузях суспільного життя тощо. Виконуючи правоохоронні, оборонні повноваження, виконавча влада наділяється тим, чим не володіє більше жодна гілка влади – державним примусом. Це наділяє виконавчу гілку істотною силою. Виконавча гілка повинна вживати заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, маючи апарат державного примусу, виконавча влада повинна виконувати в демократичній державі адміністративну функцію та бути відповідальною перед іншими гілками влади.

Можемо виділити такі конституційно-правові механізми деконцентрації виконавчої влади в Україні, як: строкові межі роботи одного уряду, вотум недовіри Кабінету міністрів, обмеження щодо заняття окремими видами діяльності.

Так, уряд має більш адміністративну складову, ніж політичну. Робота уряду підкріплюється наявністю механізму державного примусу, що є необхідністю при впровадженні нових законів. Президент відокремлюється від виконавчої гілки. Це ставить виконавчий апарат під контроль парламенту і президента, але, згідно принципу поділу влади, він повинен обмежуватися межами повноважень, які закріплені Конституцією України.

Особливе місце у поділі влади України займає судова гілка. Саме на неї покладено функції додержання основоположних прав та свобод людини і громадянина та дотримання поділу влади.

Суд підкорюється виключно «букві закону». Рішення суду не може виходити за межі законодавства України. Слушною є позиція Венеціанської комісії про те, що «всі особи та владні структури в межах держави – публічні та приватні – повинні підкорюватися створеним законам, які набули чинності та на підставі яких публічно здійснюється правосуддя, вони також повинні мати можливість користуватися благами цих законів» [39, с. 16].

Потрібно звернути увагу на конституційний статус судів. Згідно ст. 126 Конституції України, незалежність і недоторканність судді гарантується Конституцією і законами України. Вважається, що незалежність судової влади від інших гілок – це конституційний принцип, який закріплений в більшості конституцій світу. Ефективне виконання судом своїх повноважень можливо тільки при його незалежності. Здійснення функцій судової гілки стає неможливим при наявності тиску на неї з боку законодавчої та/або виконавчої влади [40, с. 16].

Формування судової влади здійснюється Президентом України, який не відноситься до окремих гілок. Так, призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя. Але, наприклад, Голова Верховного Суду, як ключова інстанція судової гілки, обирається виключно Пленумом Верховного Суду. Так, можемо говорити про те, що формування кадрів судової гілки влади здійснюється з участю Президенту України, але її структуру визначають виключно судді, що є наслідком включення в Конституцію принципу незалежності судової влади.

Судді обіймають свою посаду безстроково, окрім випадків, які визначені в Конституції. Судді та члени їх сімей знаходяться під державною безпекою. Вищенаведене є закріпленням конституційних гарантій задля суддів. Судову владу не можна віднести до політичної або адміністративної. Саме через право на судовий захист будь-який громадянин може звернутися

до суду задля захисту порушених прав або інтересів. Так, суд можна вважати «останньою інстанцією», головною передумовою якої є незалежність від інших гілок влади.

На судову владу також розповсюджується система стримувань та противаг. Окремі механізми стримування судової влади від порушень прав є в низці галузевих процесуальних кодексів. Серед них можна виділити презумпцію невинуватості, принцип права на судовий захист, рівність громадян перед законом і судом, відведення судді тощо. Через перераховані механізми здійснюється захист своїх прав та інтересів громадян та інших суб'єктів правовідносин. Таким чином, судова гілка конституційно також обмежена в межах своїх повноважень, що створює передумову об'єктивного та незалежного судового розгляду будь-яких справ. Але, якщо законодавча і виконавча влада мають взаємовплив, то суд обмежується виключно приписами Основного закону.

Конституційний контроль в Україні здійснює Конституційний Суд України (далі – КСУ). Основним завданням КСУ є реалізація принципу поділу влади в практичній площині. Можемо говорити про його роль, яка полягає в дотриманні балансу між інтересами права та інтересами політики та економіки [41, с. 28]. На нього покладається функція рішення конфліктних ситуацій між гілками влади за допомогою конституційно-правових засобів.

В Конституції України, КСУ займає особливе місце. Особливість статусу КСУ, в межах судової гілки влади, полягає в тому, що як спеціалізований суд, він стоїть у межах своєї компетенції над судами загальної юрисдикції, котрі не можуть вирішувати питання конституційності правових актів, офіційного тлумачення Конституції України [42, с. 21].

Важливим елементом КСУ є незалежність від всіх гілок влади. Наділений особливим статусом, КСУ не залежить від судової гілки, хоч його прийнято відносити до неї. КСУ гарантує принцип поділу влади, маючи право тлумачити нормативні акти будь-якого походження на їх відповідність нормам Основного закону.

КСУ складається із 18 суддів, які обираються Президентом України, Верховною Радою та з'їздом суддів, по шість осіб від кожного суб'єкта влади. З одного боку, це визначає демократичність даного процесу, з іншого – судді КСУ можуть мати залежність від тих, хто їх обирав та здійснювати свої повноваження з долею політичної складової. В. Шаповал наголошував на тому, що функція офіційного тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом натепер є максимально заполітизованою, враховуючи залежність суддів від суб'єкта призначення, та констатував неодноразові спроби неправового впливу деяких суддів Суду [27, с. 31].

Згідно Конституції України, питанням, яке вирішує КСУ, є перевірка законів України на відповідність Основному закону та його офіційне тлумачення. До повноважень КСУ належить перевірка прийнятих Верховною Радою законів, актів Президента України та Кабміна на предмет відповідності нормам Конституції. Цю процедуру можна віднести до елементів системи стримувань та противаг. Так, через акти тлумачення КСУ є можливість захисту конституційно закріплених прав та дотримання поділу влади.

Конституційний Суд України виступає гарантом верховенства конституції та права, додержання конституціоналізму, зокрема принципу поділу влади. Маючи повну конституційну незалежність від всіх гілок влади, до повноважень КСУ перевірка законів та актів на відповідність Основному закону та їх правове тлумачення. Акти тлумачення КСУ є обов'язковими та такими, що уточнюють прогалини в законодавстві, що наділяє нормативні акти філософсько-правовими категоріями, дає рух розвитку від верховенства закону до верховенства права.

Дослідивши принцип поділу влади, можемо ґрунтовно відзначити його обмежувальний вплив на рішення, дії або бездіяльність органів державної влади. Системою стримувань та противаг передбачено низку механізмів взаємного обмеження гілок влади від свавілля та порушень конституційних прав і свобод людини та громадянина. Важливу роль в поділі

влади грають голова держави та система судів загальної юрисдикції, які виконують контрольні-арбітражні функції у владних відносинах.

Виконавча влада на сьогодні має більш адміністративні повноваження, ніж політичні. На нашу думку, це обмеження пов'язано із наявним у неї примусовим апаратом, який повинен обмежуватися іншими гілками влади, що нормативно закріплено Конституцією України. Крім того, президент конституційно відокремлений від уряду, що надає можливість тримати баланс між гілками влади, не посилюючи виконавчу.

Таким чином, реалізація принципу поділу влади ґрунтується на системі стримувань та противаг. Але, при цьому, система стримувань та противаг будується на таких конституційно-правових засадах: принцип поділу влади, ідея верховенства права та основоположні права людини.

2.2 Верховенство права: конституційно-правове обмеження державної влади

В сучасній правовій державі відсутня якась необмежена влада, не пов'язана законом або конституційними принципами. В демократичній державі, конституція – завжди основний засіб обмеження влади. Закріплені у ній обмеження, в сукупності з найвищою юридичною силою, роблять

конституційні обмеження державної влади ефективним інститутом дотримання прав людини в державі. А, як нам відомо, права і свободи – це основа, а не результат права країни; конституція – не джерело, а наслідок прав людини. Крім того, система норм не може претендувати на статус права, якщо воно не гарантує свободу та рівність за допомогою прав людини та громадянина [43, с. 491].

Верховенство права закріплено в ст. 8 Конституції України [7]. Саме ця норма визначає найвищу юридичну силу Основного закону, що говорить про нормативне закріплення концептуальних засад конституціоналізму в Україні. Гарантується право звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України. Верховенство права будується на визнанні найвищої цінності людського життя. Права людини та верховенство права – це взаємопов'язані елементи конституціоналізму, які можуть існувати тільки разом. Цей взаємозв'язок, на нашу думку, є гарантією дотримання прав людини та громадянина в державі. Верховенство права є конституційно-правовим принципом, який має своє відображення в усьому чинному законодавстві України.

Як правовий обмежник, верховенство права є основоположним елементом системи конституційно-правових обмежень державної влади поряд з принципом поділу влади. Верховенство права полягає в обмеженні свавілля публічної влади проти суспільства та/або окремої особи. Звернувшись до витоків верховенства права, слушним є затвердження А. Дайсі щодо його основних елементів. Згідно з ним, верховенство права будується на трьох постулатах: даний принцип – це протипага свавілля; він засновується на рівності перед законом; конституція є наслідком прав людини, а не джерелом [43, с. 328].

Джон Н. Мур також писав про верховенство права як про обмежник влади. Він зазначав, що «уряд є підконтрольним народу та існує виключно для нього» [44, с. 13]. Наведений зміст також ставить права людини на більш

високий рівень, ніж інтереси правлячих еліт. Можна констатувати вимогу до законів бути пройнятими ідеями соціальної справедливості, свободи та рівності. Це відрізняє верховенство права від верховенства закону.

Так, верховенство права прийнято розглядати, як правовий обмежник державної влади, з метою дотримання основоположних прав і свобод людини та громадянина, що є основною ознакою правової держави сучасності.

На сьогодні немає загальновизнаного визначення верховенства права. Законодавець також досі не дав визначення цього поняття в нормативних актах України. В цій ситуації ми маємо спиратися на офіційне тлумачення Конституційного Суду України. Так, в рішенні КСУ від 2 листопада 2004 року говориться, що «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [45]. Верховенство права носить природно-правовий, філософський характер та відносно абстрактну форму. Верховенство права формується навколо прав людини. Верховенство права в сучасному світі розглядають, перш за все, через справедливість, як основну соціально-правову категорію. Природно-правова парадигма є доцільною при розгляді верховенства права на конституційному рівні [7].

Слушною є характеристика принципу верховенства права, яку надав В. Б. Авер'янов. Так, він зазначав, що «у понятті верховенства права переплітаються наукова істина і цінності добра та справедливості, правові

ідеали і практичний юридичний досвід, правові ідеї та правові почуття, досягнення науки та здоровий глузд» [46, с. 19].

Дотримання верховенства права в Україні реалізується за рахунок верховенства Конституції та прямої дії конституційного акта. Так, взаємозв'язок верховенства права з конституцією здійснюється на двох рівнях: з одного боку, принцип верховенства права втілено в Основний Закон, він є лише елементом системи, з іншого – конституційний акт не може гарантувати дотримання прав і свобод людини та громадянина через недопущення свавілля з боку державної влади, не маючи в собі даного принципу. Слушним є твердження про впровадження конституційної законності, яка має на меті об'єднання верховенства права, верховенства закону та верховенства конституційного акту.

В контексті системи конституційно-правових обмежень державної влади, взаємозв'язок верховенства права з верховенством Конституції має принципове значення. Верховенство права втілюється в правотворчу та правозастосовну діяльність. Закони та процес їх реалізації мають спиратися на принцип верховенства права, який є конституційним. Так, якщо закон буде суперечити принципу верховенства права, його не можна буде вважати конституційним. Таким чином, верховенство права має практичну соціальну користь при існуванні верховенства конституції.

Даний принцип закріплено не тільки в Основному законі, але й в низці кодифікованих актів. В цих випадках, річ йде про верховенство закону [15, с. 25]. Якщо керуватися верховенством закону, то виникає питання щодо мети існування КСУ. Адже використання закону виключно у тому вигляді, в якому він представлений, не потребує подальших тлумачень. За всіма ознаками, верховенство закону є позитивістською категорією, що виключає ідеї справедливості, рівності тощо. Верховенство закону є протилежністю верховенству права. КСУ висуває на першу роль права і свободи та обмеження державної влади від неконституційних дій. При цьому, верховенство закону ми можемо розглядати як елемент верховенства права.

В контексті дотримання ст. 9 Конституції України, також важливо відзначити роль Венеціанської комісії (далі – Комісія), яка здійснює свої повноваження в межах Ради Європи. Не дивлячись на консультативний зміст своїх дій, Комісія виконує важливу функцію по тлумаченню правових категорій. Вона неодноразово надавала змістовну характеристику щодо верховенства права. Звіти Комісії є впливовим засобом, які можуть бути використані при тлумаченні окремих норм національного законодавства.

В Україні можуть діяти міжнародні суб'єкти права. Вони можуть оказувати значний вплив на державну владу, що обґрунтовується ст. 9 Конституції України. Так, наприклад, юрисдикція ЄСПЛ є обов'язковою для всіх держав-учасниць Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [47]. Крім того, тлумачення Венеціанської комісії, не дивлячись на консультативний характер, мають серйозний вплив на національні правові системи. Таким чином, порушення прав людини або основоположних конституційних принципів, які були виявлені міжнародними правовими інститутами, держава потрібна усунути. В даному випадку, це вже питання іміджу держави. Неусунуте порушення верховенства права або прав людини може вплинути на політичне та економічне життя держави. Крім того, авторитетність судової практики ЄСПЛ закріплено в ч. 2 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства, де зазначено, що «Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини» [48]. Так, сучасна система правових обмежень державної влади в Україні ґрунтується як на внутрішніх механізмах, так і на зовнішніх.

Стосовно зовнішніх джерел права, важливою для нас є також Доповідь Венеціанської комісії про верховенство права від 2011 року. Так, саме в ній Комісія визначає принцип верховенства права, як не лише формальний, а й субстантивний чи матеріальний. Там приводяться елементи, на засадах яких верховенство права втілюється в практичному вимірі. Цими елементами є: законність; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами,

включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом [49].

Для українського судочинства наведена Доповідь мала правові наслідки. Так, в рамках судової реформи 2016 року, Верховною Радою були внесені зміни до Конституції України. В чинній редакції Основного закону України вказано, що «Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права» [7]. Простежується відхід судової влади від позитивістської парадигми, розуміючи принцип верховенства права у вигляді, який він має в європейських правових інститутах.

Як ми вже зазначали, система конституційно-правових обмежень державної влади ґрунтується на принципі поділу влади та верховенстві права. На нашу думку, важливо дослідити їх у взаємозв'язку.

Поділ влади та верховенство права є основоположними ідеями сучасного конституціоналізму. Деякі автори навіть рекомендують розглядати весь конституційний акт виключно через наведені конституційно-правові принципи [50, с. 15]. На нашу думку, такий підхід є занадто абсолютизованим. Пояснимо це тим, що, в конституційному акті визначені основоположні права і свободи людини та громадянина, які є першоджерелом поділу влади та верховенства права.

Основним призначенням принципу верховенства права є обмеження влади над людиною. Це є можливим через поділ влади, який взаємопов'язаний з верховенством права. Ця взаємодія слугує недопущенню концентрації влади за рахунок її конституційного поділу. Розподіл повноважень не може мати практичний зміст, не передбачуваний Основним законом, тому що це буде порушенням верховенства права. Так, верховенство права означає, що державні органи влади обмежені в своїх діях регламентованими правилами, які дають можливість передбачати міри недопущення концентрації влади [46].

Взаємозв'язок принципу поділу влади з верховенством права слугує недопущенню концентрації влади в межах її окремих гілок, що є головною передумовою затвердження та забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина. Із цього можемо окреслити основний механізм, який впливає із верховенства права – право на судовий захист. Верховенство права, як конституційно-правове обмеження державної влади України, насамперед гарантується судовою гілкою.

Судовій владі належить ключова роль в реалізації принципу верховенства права в Україні. Судова влада регулює суспільні відносини, які виникають між гілками державної влади. Згідно принципу верховенства права, основна ціль судової гілки влади полягає у захисті прав і свобод людини та громадянина, що може гарантуватися тільки при дотриманні Конституції класичною «тріадою»: державою, суспільством та особою. Але, дотримання верховенства права повинно виходити із державної влади. Якщо одна гілка влади сконцентрує більше влади, ніж в неї є за Конституцією, верховенство права може перестати існувати в державі на практичному рівні. На всі гілки влади покладається обов'язок діяти на засадах верховенства права, але судова влада наділяється ще й функцією контролю над його дотриманням. Так, для дотримання в державі принципу верховенства права необхідним є баланс у відносинах між окремими гілками влади.

В ст. 129 Конституції України говориться про те, що суддя є незалежним в межах своїх повноважень, та керується верховенством права. Так, незалежність є обов'язковим елементом справедливого та неупередженого правосуддя, про що говориться не тільки в національному законодавстві, але й в зовнішніх джерелах. Наприклад, в Доповіді Венеціанської комісії від 2011 року, що вище вже було зазначено. Верховенство права може існувати тільки там, де діють незалежні суди, що, до того ж, є ознакою поділу влади. Незалежність суду – це гарантія його об'єктивності та неупередженості при здійсненні правосуддя [49].

Судова влада, не маючи представницької влади або примусового апарату, має механізми, завдяки яким може впливати на діяльність парламенту та уряду.

Судова гілка влади здатна обмежувати виконавчу, шляхом судового контролю в межах адміністративної юрисдикції. В. П. Тимошук слушно зауважує, що «принцип верховенства права однозначно має реалізовуватись у діяльності адміністративних органів, що обґрунтовується буквальним розумінням Конституції України» [51, с. 67]. Так, саме виконавча влада має найбільший потенціал до правових конфліктів із громадянами, що пояснюється характером її діяльності, тобто правозастосуванні. Виходячи із цього, громадяни повинні мати ефективні механізми захисту своїх прав, якщо останні будуть порушені, наприклад, рішенням суб'єктів виконавчої влади.

Розглядаючи судові оскарження, як правове обмеження державної влади, воно є одним із інструментів реалізації принципу поділу влади. Через окремі механізми, зокрема оскарження рішень виконавчої влади, судова гілка реалізує нагляд за дотриманням верховенства права при здійсненні адміністративних повноважень. Окремими авторами було неодноразово відзначено, що судовий контроль за діяльністю виконавчої влади є основоположним принципом демократичного суспільства. Так, у справі «Класс проти Німеччини», ЄСПЛ дійшли до такого висновку: «Верховенство права передбачає, що втручання органів виконавчої влади у права осіб підлягає контролю, який здійснюється судовим органом» [52]. Можна зробити висновок, що практичне гарантування прав людини є можливим там, де верховенство права реалізується на практиці, а не є лише декларативним положенням.

Стримування законодавчої гілки влади здійснюється через орган конституційної юстиції. В Україні таким органом є Конституційний Суд України. Якщо адміністративна юстиція захищає права людини безпосередньо, то конституційна – на доктринальному рівні – через тлумачення Основного закону.

Можна погодитись з тими науковцями, які виділяють КСУ з загальної системи правосуддя, яку закріплено Розділом VIII Конституції України. Так, в ході судової реформи 2016 року, КСУ отримав в Конституції України окреме місце, що говорить про його особливий статус в системі державної влади в Україні. При цьому, КСУ не прийнято виділяти як окрему гілку державної влади – контрольно-наглядову, на чому наполягає низка науковців [53, с. 222]. Ми можемо погодитись з тим, що КСУ, маючи особливий статус, не можна наділяти ще більшими повноваженнями. Великий зміст повноважень КСУ, у сукупності з незалежністю, можуть призвести до конституційної кризи. На нашу думку, наочним прикладом можна вважати конституційну кризу 2020 року.

В контексті розвитку верховенства права в Україні, слушною є думка П. М. Ткачука. Він наголошує, що «виходячи з доктрини «живої конституції», саме принцип верховенства права є тією «рушійною силою», яка надихає Конституційний Суд України надавати нового змісту конституційним положенням, пристосовуючи закон під суспільні зміни, а не навпаки» [54, с. 97].

Саме КСУ можна вважати гарантом дотримання верховенства права в Україні. Підтвердженням цьому може слугувати дефініція ст. 1 ЗУ «Про Конституційний Суд України» (далі – ЗУ «Про КСУ»). За нею, «Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України» [56, с. 59].

У ст. 11 ЗУ «Про КСУ» законодавець наголошує на тому, що суддя КСУ повинен бути політично нейтральною фігурою в системі державної влади. Це пов'язується з тим, що в межах дотримання верховенства права при здійсненні державної влади, тільки політично нейтральний орган

конституційної юстиції може бути гарантом політичного миру в державі. КСУ може бути арбітром в суперечках між законодавчою та виконавчою гілками влади. Як зауважують деякі автори, «діяльність КСУ покликана внести стабільність, визначеність, уніфікованість та синергію в роботу всіх органів державної влади [56, с. 61].

Розглядаючи пов'язок КСУ з верховенством права, не можна не вказати про механізм конституційної скарги, який слугує гарантією прав і свобод людини та громадянина. На думку І. Яценка, «конституційну скаргу можна вважати одним із інструментів безпосереднього впливу особи на відновлення балансу в системі стримувань і противаг» [57, с. 107].

У підсумку маємо вказати, що верховенство права в даному дослідженні розглядається, перш за все, як конституційно-правове обмеження державної влади. Також, його можна розглядати, виключно як конституційний принцип, який забезпечує основоположні права і свободи людини та громадянина. Розгляд верховенства права як конституційного принципу є найбільш поширеним в Україні. На нашу думку, розглядати верховенство права можна під двома кутами, залежно від головного предмету дослідження.

Верховенство права закріплено в Конституції, низці кодексів та законів. При цьому, в жодному із них не конкретизовано/розширено зміст поняття «верховенство права». На наш погляд, це є недоліком та фактичною можливістю тлумачити дану політико-правову категорію зі «зручних» кутів. Рішенням даної проблеми займається Конституційний Суд України, який надав тлумачення «верховенства права» в 2004 році, що було далі розширено Доповіддю Венеціанської комісії, що призвело до судової реформи 2016 року. Важливим є відхід національного законодавства від позитивістської парадигми на користь природно-правової, яка є основою для втілення верховенства права в суспільство та державу. На нашу думку, позитивістський тип праворозуміння надає державній владі можливості для концентрації влади, що обґрунтується не порушеними нормами права. При

цьому, верховенство права з природно-правового куту праворозуміння робить концентрацію влади неможливою апріорі, що пояснюється правами людини як змістом діяльності держави.

Таким чином, в системі правових обмежень державної влади, верховенство права, поряд із поділом влади, є конституційним обмеженням, яке направлено на недопущення свавілля та порушення прав людини. Задля досягнення цих цілей, верховенство права взаємодіє з принципом поділу влади. Це розкривається в тому, що, порушив один елемент, автоматично руйнується другий. Наприклад: узурпація влади може призвести до повалення принципу поділу влади, що потягне за собою руйнування верховенства права в державі. Так, права людини треба розглядати як правове обмеження державної влади, яке є джерелом двох, вищерозглянутих елементів системи правових обмежень державної влади.

2.3 Конституційні права і свободи людини та громадянина: їх правообмежувальний вплив на державну владу

Розглянувши у попередніх підрозділах принцип поділу влади та верховенство права, ми маємо дослідити права і свободи людини та громадянина. Це пояснюється таким політико-правовим феноменом: верховенство права і основоположні права людини можуть існувати тільки у взаємозв'язку. При цьому, якщо в країні не буде інституту поділу влади, то права людини, скоріш за все, будуть систематично порушуватися, скасовуючи цим верховенство права. В такому зв'язку, права людини доцільно розглядати як елемент системи конституційно-правових обмежень державної влади. Важливо дослідити правообмежувальний вплив конституційних прав і свобод на державну владу.

В сучасних демократичних країнах права людини розглядаються як джерело Основного Закону. Спираючись на них, приймаються закони, підзаконні акти, укази, постанови тощо. Варто відзначити, що права людини в сучасному світі займають важливе місце. Так, починаючи з кінця 1940-х рр., права і свободи людини та громадянина захищаються на міжнародному рівні. Початок цього процесу пов'язують з ратифікацією Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 року. Не дивлячись на рекомендаційний характер цього документу, фактично, майже всі держави світу більшою мірою дотримуються тих норм, які в ньому прописані. В цьому контексті, Б. Таманогі писав, що «декларації прав людини та біллі о правах є основними правовими обмеженнями сучасної ліберальної державності» [1]. На нашу думку, це твердження можна вважати аксіоматичним, що пояснюється людиноцентристським підходом до сучасних державно-правових систем. Наприклад: в ст. 3 Конституції України вказується, що «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [7]; в ст. 1 Конституції Німеччини говориться, що «Людська гідність є недоторканною. Поважати та захищати його – обов'язок будь якої державної

влади» [58, с. 111]. Варто сказати, ми навели приклади людиноцентристського політико-правового підходу в двох країнах, але, аналогічні конституційні норми є в більшості країн сучасної міжнародної спільноти.

В Україні права людини засновуються на ідеях конституціоналізму. Більш того, сама ідея конституціоналізму передбачає забезпечення та гарантування прав людини, шляхом недопущення свавілля влади, що реалізується через її поділ. Теорія конституціоналізму дозволяє природні права людини закріпити на рівні Основного Закону, що робить їх абсолютними. Прикладом може слугувати право на життя. Так, це право не має вікових, професійних та інших обмежень, що робить його абсолютним.

Щодо природних прав людини наочно писав В. Б. Ковальчук: «Природні права людини набувають свого практичного втілення (реалізації) через їх нормативне закріплення в конституції та законах держави. Сучасний конституціоналізм із його основними правами людини – єдина реалістична імплементація цінностей природного права в сучасному світі. Включення основних прав і свобод у конституцію – означає прийняття державною зобов'язання не порушувати ці права» [58, с. 56]. Так, саме конституціоналізм, при якісному втіленні в державну систему, може дати реальні гарантії дотримання основоположних прав і свобод людини та громадянина. Поділ влади та верховенство права, які складають основу для дотримання прав людини, є елементами теорії конституціоналізму. Верховенство права обмежує державну владу над людиною, впроваджуючи у суспільство законність та справедливість. Дивлячись на це, права людини існують у взаємозв'язку з верховенством права, що є ознакою конституціоналізму.

Досліджуючи конституційні права людини як комплексне правове обмеження державної влади, варто зазначити, що принцип поділу влади і верховенство права, які до цього розглядалися як окремі правові обмеження,

виступають інструментами/гарантіями стримування від протиправного владного впливу.

Говорити про природні права в Україні, як про конституційно-правове обмеження державної влади, можна, виходячи із рішення КСУ від 2004 року щодо верховенства права. Так, саме тим тлумаченням, КСУ законодавчо затвердив природно-правовий тип праворозуміння щодо верховенства права, що дає підстави говорити про розвиток основоположних прав людини з куту природно-правової парадигми. На нашу думку, зв'язок положень Конституції, як джерела права, з концепцією природного права – це основа конституційного захисту прав людини.

Щодо фундаментальної ролі основоположних прав людини, деякі автори зазначають, що «Права людини є безпосередньо діючим правом і можуть застосовуватися всупереч закону, якщо закон суперечить фундаментальним правам людини: не відображає природно-правові засади; не відповідає загально визнаним міжнародно-правовим принципам і нормам про права людини та громадянина; прийнятий нелегітимним органом державної влади тощо» [59, с. 26]. Погоджуючись із цією думкою, можна лише відзначити, що таке розуміння прав людини потребує високої правової культури в країні, яка, поки що, відсутня в Україні.

Виходячи із ключової ролі прав людини в конституційно-правовій системі обмежень державної влади, можемо наголосити, що права людини є прямим обмеженням державної влади від свавілля та порушень прав людини. Так, апарат державної влади включає в себе законотворців, уряд, суди, правоохоронні органи тощо. При цьому, весь апарат працює в межах прав людини, що говорить про їх основоположну роль во всій державно-правовій системі. Деякі автори наголошують, що фундаментальні свободи особистості повинні знаходитись під заборонаю для державного втручання, що має на меті дотримання природних прав людини [60, с. 25]. Аналізуючи вищезазначене, в конституційній державі права людини, через верховенство права, обмежують владу над нею.

Розглянувши теоретичну частину досліджуваного питання, нам потрібно проаналізувати нормативно закріплений зміст основоположних прав людини в українському законодавстві.

Так, основоположні права людини в Україні закріплені Конституцією. Через це їх називають конституційними правами і свободами людини та громадянина. Крім того, конституційно закріплені права людини тісно пов'язані з міжнародними правовими актами та участю України в низці міжнародних організацій, діяльність яких направлена на утвердження та дотримання прав людини в демократичних країнах світу. Варто зазначити, що сьогодні дотримання прав людини в країні не є виключно внутрішньою проблемою держави. Як показує світова практика, країни, де є наочні порушення прав людини, часто підпадають під політичні та економічні санкції, що впливає на їх державний розвиток. Саме тому, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Статут Ради Європи тощо, в Україні конституційно закріплені фундаментальні права і свободи людини та громадянина, що буде розглянуто далі.

Перш за все, потрібно виокремити зв'язок між ст. ст. 3, 8 Конституції України. Згідно цьому зв'язку, утвердження та дотримання прав людини є найвищим обов'язком діяльності держави, виконання якого гарантується на засадах верховенства права, яке створює підстави для механізму звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. Глядячи на це, верховенство права передбачає судовий контроль над правами людини, що підтверджує факт реального існування прав людини і верховенства права виключно у взаємозв'язку [61, с. 139].

В контексті людиноцентристської правової направленості України, важливою є ст. 5 Конституції, в якій зазначається: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [7]. Даною нормою в Україні закріплено принцип народного суверенітету. На думку окремих науковців, в основу сучасного

розуміння теорії поділу влади укладено ідею єдності та цілісності влади із теорією народного суверенітету. За нею, єдиним джерелом влади може бути виключно народ. У тій самій статті вказується: «Ніхто не може узурпувати державну владу». Даною статтею, на наш погляд, автори конституційного документа закріплюють неможливість узурпації влади окремими суб'єктами владних повноважень, закріплюючи за народом головну роль в державному житті.

У цьому контексті актуальними залишаються слова Ф. Гізо: «Жодна влада над людьми не звільнена від обов'язку доводити свою легітимність... тією мірою, якою законна влада має право на свободу людини, свобода має право вимагати від влади доказів її легітимності». Так, при наявності конституційно закріпленого принципу народного суверенітету, народ може вимагати від влади, обраної ним же, задоволення своїх законних потреб. Саме народ має виключне право на формування органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом всеукраїнських виборів, що наділяє його правом на прийняття важливих політичних, правових, економічних рішень тощо.

Не менш важливою, в контексті правообмежувального впливу конституційних прав людини, є дефініція ст. 19 Основного Закону України. За нею: «... Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [7]. Ця норма закріплює фактичну неможливість свавільних порушень прав людини з боку державної влади та місцевого самоврядування, що пояснюється закріпленням в законах України, регламентах тощо принципу верховенства права, який передбачає, насамперед, дотримання прав людини. Так, верховенство права, поряд із Конституцією України, закріплено в низці кодексів, регламентів щодо регулювання різних процесів в державі. Але, можуть виникати ситуації, в яких відбувається обмеження прав людини державною владою, що пояснюється, наприклад, військовим станом. При цьому, конституційні права

і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, що говорить про тимчасовий характер обмежень прав людини, які можуть виникати внаслідок проблемних ситуацій в країні. Крім цього, обмеження фундаментальних прав людини, при наявності проблеми державного масштабу та для її запобігання, не може носити індивідуальний характер.

Гарантія можливості обмеження влади фундаментальними правами вказується в ст. 55 Конституції України, зокрема: «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [7]. Також, в цій нормі говориться про такі механізми захисту своїх прав, як: звернення до омбудсмена та подання конституційної скарги до Конституційного Суду України, які будуть проаналізовані надалі.

Так, згідно ст. 19 Основного Закону, влада повинна діяти в межах принципу «дозволено лише те, що прямо визначено законом». Наочним, згідно цьому принципу, є обов'язок доказування в адміністративному судочинстві. Так, у ч. 2 ст. 77 Кодексу адміністративного судочинства вказується: «В адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача» [48]. Суб'єкти владних повноважень в особі виконавчої влади мають більш владний статус, ніж громадяни. Саме це обґрунтовує закріплення в КАС обов'язку доказування відсутності протиправності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень відповідачем. Ця адміністративно-правова норма, на наш погляд, обмежує суб'єкт виконавчої гілки влади як відповідача та надає судовій гілці влади можливість прийняти рішення на засадах об'єктивності та неупередженості, що є прямою реалізацією фундаментальних прав і свобод людини та громадянина. Таким чином, законотворці, в межах адміністративного судочинства, покладають тягар доказування на виконавчу гілку влади як відповідача, що пояснюється переважними в неї ресурсами, з якими «рядовий» громадянин не в стані

боротися, навіть в судовому порядку. На нашу думку, вищенаведене є наочним прикладом застосування в законотворчості принципу справедливості. Важливо пам'ятати, що справедливість є одним із головних елементів верховенства права.

Фундаментальні права людини мають обмежувальний вплив на законодавчу гілку влади. Наочно це демонструється ст. 22, в частині: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [7]. Так, Верховна Рада України обмежується, перш за все, основоположними правами людини, які є гарантією конституціоналізму та парламентаризму в державі. Крім того, деякі автори наголошують на тому, що при виконанні своїх повноважень, законотворець повинен діяти через призму справедливості, що має на меті дотримання верховенства права на рівні прийнятих законів. При цьому, складним питанням є співвідношення справедливості та законності. Верховенство права, як гарантія дотримання прав людини, будується на цих двох засадах, що потребує пошуку балансу між ними [62, с. 42].

Так, справедливість історично прийнято вважати основним критерієм оцінки права. В межах природно-правового типу праворозуміння, справедливість вважається ключовим елементом будь-якої норми. В умовах становлення людиноцентристського політико-правового підходу в Україні, в межах євроінтеграційних процесів, саме справедливість є основним критерієм, через призму якого повинно розвиватися вітчизняне законодавство.

Виходячи із вищенаведеного, актуальним є впровадження принципу пропорційності щодо захисту прав людини. Наприклад, при аналізі діяльності ЄСПЛ ми стикаємось із проблемою пошуку «справедливого балансу інтересів громадянина, держави і суспільства» при захисті того чи іншого права, проголошеного Конвенцією про захист прав та основних свобод людини 1950 року, формуванням стандарту права на «справедливий судовий розгляд», категорією «справедлива сатисфакція». Потрібно

дотримуватися також певної пропорції між вжитими заходами і метою їх здійснення. Принцип пропорційності знаходить своє чітке застосування у наданні права власності або в тому, що стосується заходів обмеження цього права з боку національних органів влади [128].

Згідно ст. 55 Конституції України: «Права і свободи людини та громадянина захищаються судом» [63, с. 26]. Далі йде розширення норми, де затверджуються такі механізми обмеження влади конституційними правами людини, як: оскарження в межах адміністративної юрисдикції; запроваджено інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; можливість подання конституційної скарги до КСУ. На нашу думку, таке згрупування спрощує розгляд наведених механізмів обмеження державної влади. Більш того, ці механізми є правовими та повинні виключати будь-яку політичну складову.

Найбільш поширеним механізмом стримування державної влади від неконституційних діянь через права людини є право на судовий захист. Більш того, через діяльність судової влади забезпечується баланс між свободами та правами людини, інтересами суспільства й обов'язками держави.

Право на судовий захист є ефективним механізмом захисту прав громадян при незалежності судів та пануванні верховенства права. Ці елементи розглядаються конституційно-правовою наукою, як гарантії дотримання прав людини в державі. Виходячи із цього, зниження рівня гарантій незалежності суддів безпосередньо пов'язано з обмеженням права на судовий захист, яке передбачено Конституцією України. З цього приводу, Ю. Тодика слушно зазначав, що залежно від того, чи поставлено особу в центр уваги держави, можна судити про те, демократичною чи антидемократичною є конституція відповідної держави [64, с. 49]. Виходить, що демократичність держави напряму залежить від того, наскільки ефективним в ній є судовий захист порушених прав людини. Це

підтверджується правовою аксіомою: правом є лише те, що може бути захищеним в суді.

В межах системи судів загальної юрисдикції, обмеження влади конституційними правами людини закріплене через адміністративне судочинство. Згідно ч. 1 ст. 2 КАС, завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [48].

Згідно із ч. 3 ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом [7]. Дана дефініція була закріплена в ході судової реформи 2016 року, що говорить про її недавнє існування у вітчизняному законодавстві.

Щодо ролі конституційної скарги, науково ґрунтовною є думка В. Остапенка. Він зауважив, що вона може стати додатковою гарантією в механізмі судового захисту фундаментальних прав і свобод людини та громадянина. Так, окрім правового елемента даного механізму, він сприятиме зміцненню громадського контролю за владою, що надає змогу громадянину бути учасником формування політики правової держави [65, с. 15].

Інститут конституційної скарги має на меті захист фундаментальних прав людини через безпосереднє застосування Основного Закону. Слушним є твердження, що не всі природні права можуть бути закріплені конституційно, але, через звернення до КСУ їх можна захистити через пов'язок з пануванням верховенства права в країні. Фактично, відбувається процес відходу від позитивістського підходу на користь природно-правового. «Буква закону» підпорядковується «духу закону».

Крім того, конституційну скаргу можна розглядати, як обмежувальний вплив на законодавчу та судову гілки влади. Як зауважує С.

Шевчук: «якщо пояснити простими словами, то конституційна скарга – це «скарга на державу» [66, с. 172]. В умовах неякісної державної законодавчої діяльності, яка має елементи популізму, інститут конституційної скарги дає можливість громадянам реалізовувати свої права на конституційному рівні, згідно ст. ст. 3, 4 Основного Закону України.

Станом на 29 жовтня 2021 року, до КСУ надійшли 402 конституційні скарги [138]. Варто відзначити, більшість з них за формою не відповідають вимогам ЗУ «Про Конституційний Суд України». Наведене свідчить про нерозуміння громадянами суті інституту конституційної скарги та вимог до її подання. На нашу думку, доцільним є проведення інформаційного роз'яснення серед населення щодо їхнього права на конституційне оскарження та вимог до її подання.

Також, є науковці, які в контексті запровадження інституту конституційної скарги вважають КСУ своєрідним «фільтром». Заснування цього інституту є можливістю зменшити кількість справ проти України, які розглядаються в ЄСПЛ [67]. Але, ми вважаємо, що дане твердження може нести правові ризики. Так, ЄСПЛ, в силу повної неупередженості, може дослідити деталі будь-якої справи більш об'єктивно, ніж КСУ, політичний елемент якого існує вже в процесі формування складу суддів. Серед недоліків ЄСПЛ, можна сказати про значні строки розгляду справ, що надає перевагу інституту конституційної скарги.

Особливим правообмежувальним механізмом недопущення узурпації влади через фундаментальні права є всеукраїнський референдум. Згідно ч. 2 ст. 5 Конституції, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Важливо визначити поняття «всеукраїнського референдуму». ЗУ «Про всеукраїнський референдум» визначає наведене поняття, як форму безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті громадянами

України рішень шляхом голосування у випадках і порядку, встановлених Конституцією України та цим законом [68].

Ми вважаємо, що референдум є кінцевим елементом в системі правових обмежень державної влади України. При цьому, дане обмеження має недоліки, які пов'язані з відсутністю механізмів практичної реалізації, якщо виникне загроза узурпації влади.

В. Речицький зазначає, що «чинна Конституція однозначно засуджує захоплення народного суверенітету державним апаратом, але мовчить щодо будь-якого легітимного виходу із такої ситуації. Конституції багатьох західних демократій передбачають на цей випадок право народу на легітимне демократичне повстання. У різних формах про можливість народного повстання йдеться у конституціях і конституційних законах Великої Британії, Німеччини, Литви, США, Чехії, Греції, Естонії тощо». Не можемо погодитись з автором, тому що народ, згідно ст. 4 Конституції, є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні, що надає йому природне право чинити опір у разі узурпації влади та/або порушення його фундаментальних прав. Але, такі дії мають великі ризики, тому що можуть мати радикальні соціально-політичні зміни в державі. Слушним в даному контексті є твердження, що саме місія КСУ полягає в здійсненні контрмажоритарної функції – стримування волі більшості конституційними рамками.

Гарантією реалізації референдуму, як правообмежувального впливу на державну владу, є норма ч. 5 ст. 14 ЗУ «Про всеукраїнський референдум», в якій зазначається, що суб'єкти владних повноважень не можуть заборонити проведення зборів і мітингів з обговорення питання, що виноситься на всеукраїнський референдум, створювати перешкоди завчасному сповіщенню громадян України про час і місце їх проведення, а також перешкоджати проведенню відповідних заходів.

Отже, референдум – це конституційне право народу України, яке направлено на реалізацію низки конституційних прав і свобод людини та

громадянина, які походять від природно-правової теорії права. Більш того, деякі автори стверджують, що конституційний референдум можна вважати майже єдиним в Україні легітимним засобом протидії державній узурпації. При цьому, за весь час незалежності України було проведено всього 2 всеукраїнських референдуму, що говорить про непопулярність даної процедури прийняття державних рішень в нашій країні. Окрім того, ЗУ «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» втратив чинність ще в 2012 році, а новий – ЗУ «Про всеукраїнський референдум» – було прийнято тільки 26 січня 2021 року, що говорить тільки про початок розвитку інституту референдуму, як загального обмеження державної влади України.

В цьому підрозділі ми розглянули конституційні права людини як комплексний елемент системи обмежень державної влади України. Так, конституційні права мають ключове значення в цій системі. На наш погляд, вона повинна складатися із двох рівнів. На перший рівень ми відносимо права людини, вони є направленістю дій держави, що закріплено Основним Законом. Другий рівень складається із конституційних принципів, які направлені на створення умов затвердження та дотримання фундаментальних прав і свобод людини та громадянина.

Правообмежувальний вплив конституційних прав людини реалізується завдяки окремим юридичним механізмам. Так, правовий вплив на рішення, дії або бездіяльність виконавчої влади ґрунтується на засаді права на судовий захист, яке закріплено в ст. 55 Основного Закону України. Законодавча та судова гілки влади можуть бути обмежені механізмом подання конституційної скарги до КСУ, який виступає гарантом дотримання Конституції України, а відповідно й основоположних прав людини.

На підсумку важливо зазначити, що особливе місце в цьому контексті має інститут омбудсмену. Він виконує роль парламентського контролю над дотриманням прав людини в Україні. Варто зазначити, що, на сучасному етапі він має ряд недоліків. Зокрема, при наявності повної незалежності омбудсмена від всіх гілок влади, він не має практичної можливості впливати

на гілки влади, які виходять за межі своїх повноважень, що призводить до декларативної ролі даного інституту обмеження державної влади та захисту основоположних прав людини. Більш того, питання відсутності практичних механізмів обмеження державної влади, навіть фундаментальними правами людини, є гострим не тільки в контексті інституту омбудсмена. При цьому, інститут омбудсмену також потребує детального наукового вивчення, в межах окремого дослідження.

Висновки до Розділу 2

В цьому розділі були досліджені ключові елементи системи конституційно-правових обмежень державної влади в Україні. Зокрема:

1. Було визначено, що поділ влади набуває особливе місце в системі конституційно-правових обмежень державної влади. Саме цей принцип є обмежником окремих гілок влади від порушення меж здійснення повноважень, закріплених Конституцією. Крім того, саме через нього реалізується система стримувань і противаг, яка має на меті забезпечити баланс у відносинах між суб'єктами владних повноважень.
2. Верховенство права, поряд із поділом влади, є конституційним обмеженням, яке направлено на недопущення свавілля та порушення прав людини. Задля досягнення цих цілей, верховенство права взаємодіє з принципом поділу влади. Це розкривається в тому, що, порушив один елемент, автоматично руйнується другий. Наприклад: узурпація влади може призвести до повалення принципу поділу влади, що потягне за собою руйнування верховенства права в державі. Так, права людини треба розглядати як правове обмеження державної влади, яке є джерелом двох, вищерозглянутих елементів системи правових обмежень державної влади.
3. Конституційні права мають ключове значення в цій системі. На наш погляд, вона повинна складатися із двох рівнів. На перший рівень ми відносимо права людини, вони є направленістю дій держави, що закріплено Основним Законом. Другий рівень складається із

конституційних принципів, які направлені на створення умов затвердження та дотримання фундаментальних прав і свобод людини та громадянина.

4. Правообмежувальний вплив конституційних прав людини реалізується завдяки окремим юридичним механізмам. Так, правовий вплив на рішення, дії або бездіяльність виконавчої влади ґрунтується на засаді права на судовий захист, яке закріплено в ст. 55 Основного Закону України. Законодавча та судова гілки влади можуть бути обмежені механізмом подання конституційної скарги до КСУ, який виступає гарантом дотримання Конституції України, а відповідно й основоположних прав людини.

РОЗДІЛ 3

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД В СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ

3.1 Судова реформа 2016 року: деякі проблемні аспекти

У попередніх розділах даної роботи ми дослідили теоретичні засади функціонування системи конституційно-правових обмежень державної влади в Україні. В цьому розділі, ми б хотіли зосередитися на окремих проблемних аспектах функціонування наведеної системи, які притаманні їй на сучасному етапі українського державотворення. Зокрема, наукової уваги заслуговує дослідження сучасного стану Конституційного Суду України (далі – КСУ) в межах системи поділу влади. Так, протягом багатьох років, в окремі періоди суспільно-політичного та правового життя України, КСУ був у центрі суспільної уваги. Більш того, конституційні ситуації 2006, 2010 та 2020 років були викликані, насамперед, актами КСУ. Виходячи із наведеного, нам потрібно дослідити місце КСУ в системі поділу влади та зосередитись на проблемних аспектах функціонування єдиного органу конституційної юрисдикції.

Крім того, функціонування КСУ в системі поділу влади пов'язане із важливістю конституційного контролю в механізмі системи стримувань та протигаг державної влади, що потребує безперебійної роботи даного органу для досягнення конституційних цілей, які перед ним поставлені. Досягнення

цих цілей є можливим за наявності об'єктивного, професійного та неупередженого органу конституційної юрисдикції. При цьому, на сьогодні серйозною проблемою є політична заангажованість КСУ, що, на наш погляд, напряду пов'язано з механізмом відбору кандидатур на посаду судді Суду. Наявність наведеної проблематики визначає важливість виокремлення проблем функціонування Суду та вироблення шляхів їх вирішення.

Ми вважаємо, що дослідження проблематики КСУ сьогодні є доцільним через аналіз судової реформи, яка була впроваджена у 2016 році.

Перш за все, в ході впровадження вищенаведеної реформи, законодавець змінив конституційно-правовий статус КСУ. Так, орган конституційної юрисдикції було виділено в Основному Законі, його не було віднесено до жодної гілки влади. Щодо цього існує декілька наукових позицій.

Так, згідно особливому конституційно-правовому статусу КСУ, науково інтересною для нас є позиція іноземних науковців В. Зорькіна та А. Шайо, які вказують на владу судів в сучасних правових державах [4]. Ми вважаємо, що ця думка має наукову обґрунтованість. Так, згідно Основному Закону, КСУ вирішує питання про відповідність Конституції України законів України. Глядячи на це з позицій позитивістського типу праворозуміння, КСУ має повноваження щодо скасування будь-яких прийнятих законів Верховною Радою України. При цьому, сьогодні позитивізм має більш широке застосування в українській правовій системі, що можна розглядати як одну з передумов конституційних криз в країні. Наведене впливає із порушення балансу між такими філософсько-правовими категоріями, як верховенство закону та верховенство права. Як зазначається окремими конституціоналістами, КСУ повинен сприяти дотриманню балансу між природним, позитивним правом та політичним впливом різних гілок влади [69].

Щодо вищенаведеної позиції, П'єр Розанвалон відзначає, що законодавчі органи та конституційні суди можна вважати такими, що «разом

беруть участь у плюралістичній організації часових вимірів демократичного вираження – явища, яке є невіддільним від власної історії. Адже в реальності жодну політичну інституцію не можна розглянути як самостійну, так, ніби вона існує незалежно від інших, неначе вона виникла з нічого. Різноманітні інституції мають сенс, тільки якщо їх помістити в систему їхніх взаємозв'язків ... конституційні суди є насамперед великими свідками демократичної ідеї. Їхнім завданням є постійне нагадування про первинний розлом, на якому ґрунтуються режими, що виходять із загальних виборів» [70, с. 281].

Ми вважаємо, що позиція П. Розанвалона точно відображає зв'язок КСУ з іншими гілками влади, насамперед, парламентом. Так, саме парламент призначає до складу КСУ шість суддів, що має свої проблемні аспекти, про що буде вказано далі. Так, КСУ може впливати на роботу парламенту, але на засадах верховенства права, що повинно виключати надмірний позитивізм в його рішеннях. На нашу думку, стримуючий взаємозв'язок між КСУ та парламентом гарантує системну та ефективну роботу цих органів державної влади. Але, змушені констатувати, що періодично на КСУ здійснюються спроби впливу з боку законодавчої влади та глави держави.

Слушною щодо зміни конституційно-правового статусу КСУ є думка вітчизняного конституціоналіста В. Л. Мусіяки, який зауважив, що «до внесення 2 червня 2016 року змін до Конституції щодо правосуддя конституційно-правова доктрина базувалася на сприйнятті КСУ як органу конституційного судочинства. Юрисдикція КСУ мала забезпечувати – як його основне завдання – конституційний контроль за дотриманням владою (правлячою політичною елітою) Конституції. Якийсь час так і було. Проте поступово КСУ набув неофіційного статусу політичного органу, поклавши в основу своєї діяльності політичну доцільність. ... Після внесення змін до Конституції КСУ остаточно втратив офіційні ознаки належності до органів судочинства, у його компетенції тепер – виключно конституційний контроль» [71]. Наведене доводить те, що сьогодні КСУ є судом тільки за

назвою, але, фактично, він виконує повноваження органу конституційного контролю, не маючи закріпленої функції правосуддя.

Інший конституціоналіст О. Ю. Водяніков зазначає, що «Конституційний Суд був виведений із системи судочинства і поставлений над всіма трьома гілками влади. Конституційний Суд – це не суд, це такий арбітр, який має захищати Конституцію, це його головна функція в конституційній демократії» [72]. Виходячи із цієї думки, після втілення судової реформи 2016 року, ототожнювання КСУ і судів загальної юрисдикції є недоцільним.

Так, після проведеної судової реформи 2016 року, КСУ можна розглядати як арбітра, який повинен виконувати функцію конституційного контролю в державі. Саме орган конституційного контролю має повноваження здійснювати вплив на законодавчий процес в державі, потребуючи дотримання верховенства права та Конституції України. Але, ми вважаємо, що недоцільно розглядати КСУ, як гаранта верховенства Конституції України. Зміст Конституції визначає гарантом дотримання Основного Закону Президента України. КСУ ж, згідно ст. 147 Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України, здійснює офіційне тлумачення Конституції України тощо. Таким чином, не глядячи на президентську роль гаранта дотримання Конституції України, ключові механізми досягнення цих цілей належать КСУ. Крім того, КСУ, в межах своїх повноважень, рівновіддалений від усіх гілок влади, а Президент України, як «зв'язуюча ланка» в поділі влади, знаходиться у взаємозв'язку з усіма.

Також, тривають дискусії щодо віднесення КСУ до контрольної, або наглядово-контрольної гілки влади. Вітчизняними правниками зазначається, що «конституційна юстиція в Україні має природу контрольної влади, оскільки для ефективної дії принципу поділу влади в державі необхідний незалежний арбітр, котрий би мав повноваження щодо здійснення механізму стримувань і противаг».

Ґрунтовною є думка, що можна було розділити судову систему на суди загальної юрисдикції та суди конституційної юрисдикції. Тобто, це прихильники того, щоб не наділяти КСУ особливим місцем в конституційному поділі влади. На нашу думку, цей підхід має наочні переваги та недоліки. Так, до переваг можна віднести збереження традиційної моделі поділу влади із трьох гілок, яка історично довела свою ефективність. До недоліків відносять проблемне питання ієрархії законодавства та складність інтеграції актів КСУ в систему джерел права. Так, законодавець не визначає конкретного місця актів КСУ в ієрархії законів України. Але, гарантією юридичної сили актів КСУ є конституційна норма ст. 151-2, за якою: «Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені». На нашу думку, акти КСУ можна віднести за ієрархією на друге місце, після конституційних приписів.

Окрім внесення змін до Конституції України, в межах наведеної реформи набули чинності ЗУ «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон) та Постанова Конституційного Суду України про Регламент Конституційного Суду України, які розширили нормативно-правову базу регулювання діяльності даного органу державної влади.

Закон сформував низку проблемних аспектів. При цьому, особливої уваги заслуговує питання процедури призначення суддів КСУ. Як зазначається окремими науковцями, проблемність цього питання полягає у призначенні свідомо залежних осіб, які, фактично, не можуть виконувати свої повноваження об'єктивно та неупереджено. Це формує КСУ як політично заангажований орган конституційної юрисдикції, який не може забезпечити дотримання Основного Закону в державі. Крім того, це негативно впливає на довіру до КСУ з боку громадян, що формує питання легітимності органу конституційної юрисдикції. Зокрема, в 2021 році рівень недовіри до КСУ з боку населення склав 60,5%, що наочно демонструє негативне ставлення населення до цього державного органу [73].

Процедуру призначення суддів КСУ закріплено ст. 12 Закону [55]. Згідно з нею, КСУ складається з вісімнадцяти суддів – по шість призначаються Президентом, Верховною Радою та з'їздом суддів України. При цьому, немає чітко визначених критеріїв відбору суддів за ознаками професійності та політичної нейтральності. Аналізуючи зазначену норму Закону, можна дійти, що конкурсу, в традиційному розумінні цього поняття, немає. Фактично, формування складу суддів, їх відбір здійснюється за процедурою формального збору документів. Так, відсутність конкурсу на перевірку правничих компетенцій, при формуванні складу суддів, призводить до підходу з позицій лояльності, але не професіоналізму.

Крім того, механізм формування складу КСУ законодавчою, судовою гілками влади та главою держави має великі ризики становлення даного органу в залежність від зазначених суб'єктів державної влади. Більш того, при досягненні консенсусу між президентом і парламентом існує ризик сформування залежності КСУ від зазначених суб'єктів державної влади за рахунок фактичної більшості в складі органу конституційної юрисдикції. Окрім цього, призначення суддів КСУ з'їздом суддів України також може мати ризики формування захисту «суддівської корпорації». Виходячи із цього, ми не погоджуємося з існуючою процедурою призначення суддів КСУ, тому що, об'єктивно, вона не може створювати ефективний конституційний контроль за додержанням верховенства права, в межах здійснення повноважень гілками державної влади. Це пояснюється тим, що судді КСУ апріорі залежні від тих суб'єктів, які їх призначили на цю посаду. Так, участь КСУ в системі поділу влади може мати номінальний зміст, що унеможливорює конституційний контроль в державі.

На нашу думку, потрібно розглянути суб'єктний склад суддів КСУ, призначених кожним із зазначених суб'єктів державної влади.

Щодо цього питання, ми пропонуємо об'єднати розгляд призначення суддів КСУ президентом, парламентом та з'їздом суддів. На нашу думку, судді КСУ, призначені від обох зазначених суб'єктів, за професійними

компетенціями, мають схожі риси. З цього приводу, слухним є наступне: «Президент воліє призначити до КСУ лояльних і безвідмовних суддів, щоб блокувати ухвалення загрозливих для нього і навпаки просувати вигідні йому рішення. Парламент менш схильний до сумнівних призначень, адже потребує консенсусу політичних сил. Але навіть це не сприяє обранню найкращих серед найкращих, адже кожен кандидат стає предметом політичних і кулуарних домовленостей» [74].

Говорячи про сучасний склад суддів КСУ, зазначимо, що на сьогодні, за професійним походженням, саме судді грають визначальну роль у роботі органу конституційної юрисдикції. Зокрема, на сучасному етапі саме ця категорія формує більшість в складі КСУ. На нашу думку, такий складовий стан є проблемним в роботі цього державного органу, тому що метою КСУ не є правосуддя. Ми вважаємо, що орган конституційної юрисдикції повинен керуватися більш науковими категоріями та принципами, що потребує збільшення наукових робітників у складі КСУ.

Democracy justice reforms зазначають, що «у самій наявності суддів у складі КС нічого поганого немає. В деяких країнах є пряма вимога щодо наявності у складі такого органу колишніх суддів, як-от в Німеччині. ... Однак в Україні треба враховувати контекст, а він полягає у тому, що висока корупція в судах є загально відомим фактом». На підтвердження цьому, в Індексі сприйняття корупції – 2020, Україна постає на 117 місці зі 180 країн. Більш того, там наголошується на тому, що країна досі не виконала рекомендації щодо формування незалежної та професійної судової влади. Дана проблема є актуальною не тільки в контексті додержання верховенства Конституції, але й щодо питання залучення іноземних фінансових інвестицій, що виводить його із суто правової площини.

Так, судова реформа 2016 року, якою була затверджена процедура призначення на посаду судді КСУ, має низку недоліків. Зазначається, що участь глави держави, парламенту та з'їзду суддів при формуванні складу КСУ містить в собі можливість ними здійснювати політичний вплив на орган

конституційної юрисдикції. Це стає можливим завдяки лояльності суддів, яких призначають вищезазначені суб'єкти державної влади. Зокрема, вплив на колишніх суддів загальної юрисдикції є можливим на основі корупційного досвіду; серед політиків – на основі партійної належності тощо.

Ми вважаємо, що проблему кадрового призначення можна вирішити шляхом розширення змісту ст. 12 Закону. У нинішній редакції говориться про те, що відбір кандидатур на посаду судді КСУ здійснюється на конкурсних засадах. При цьому, законодавець не роз'ясняє це положення, а конкурсні засади, фактично, обмежуються формальним збором документів. Відсутність чіткого механізму відбору кандидатур на посаду судді КСУ несе в собі загрозу формування політично залежного складу, що порушує мету існування органу конституційної юрисдикції в Україні. Як зазначається окремими науковцями, «... відбір кандидатів на посади суддів КСУ здійснюється кожним суб'єктом самостійно і зводиться до прийняття заяв від кандидатів, оприлюднення їх автобіографій і мотиваційних листів, вивчення документів та відомостей, наданих кандидатами, співбесіди з кандидатами, а також складання списку кандидатів, рекомендованих на посаду судді КСУ» [75, с. 49]. Виходячи із цього, проблему кадрового забезпечення КСУ можна вирішити через впровадження механізму відбору кандидатів на посади суддів КСУ через категорії професійності та компетентності.

Таким чином, наведений Закон не встановлює порядок проведення відбору кандидатів на посаду судді КСУ на конкурсних засадах, як того вимагає ч. 3 ст. 148 Конституції України. Ю. В. Кириченко щодо цього зазначає, що законодавчо закріплена процедура відбору не містить конкурсних засад, вона не дає змогу виявити найгідніших. Отже, практика призначення політично лояльних суддів навряд зміниться [76, с. 57].

Вищенаведене констатує залежність КСУ, як органу конституційної юрисдикції, від політики, що прямо протирічить ключовій меті його функціонування в системі поділу державної влади України. КСУ може бути впливовим суб'єктом в системі поділу влади при реальному забезпеченні

верховенства Конституції України, що унеможлиблюється відсутністю порядку створення реального конкурсу, за яким серед кандидатур, перевагу будуть мати найбільш компетентні та професійні особи.

Таким чином, можемо внести низку пропозицій щодо вдосконалення процедури відбору кандидатів на посади суддів КСУ. Перш за все, потрібно законодавчо визначити критерії рівню компетентності осіб, які претендують на посаду судді КСУ. Крім того, це повинно бути підкріпленним впровадженням механізму створення незалежної комісії, яка не пов'язана із тими суб'єктами, які обирають суддів КСУ. Здається, що наведені пропозиції у взаємозв'язку можуть позитивно вплинути на роботу органу конституційної юрисдикції, позбавивши його якої-небудь політичної залежності, що призведе до додержання конституційного поділу влади та верховенства Конституції України.

Також, пропонуємо, в межах критеріїв відбору на посаду судді КСУ, віддавати пріоритет тим кадрам, які будь-яким чином пов'язані з науковою та/або викладацькою діяльністю в сфері права. Орган конституційної юрисдикції має на меті розгляд концептуальних питань, пов'язаних із конституційним правом, вирішення яких потребує використання методів наукового пізнання, що може не бути пріоритетним, зокрема, в практиці суддів загальної юрисдикції.

Виходячи із цього, незалежність та неупередженість органу конституційної юрисдикції напряму залежить від процедури відбору кандидатів на посади суддів КСУ. Відсутність факторів, які можуть впливати на незалежність даного органу, відповідають його конституційній меті, якою є забезпечення дотримання принципу поділу влади, верховенства права та Конституції України, що є можливим виключно шляхом його об'єктивності та неупередженості. Більш того, політична нейтральність, як критерій відбору судді КСУ, має своє закріплення в ч. 3 ст. 11 Закону, а в ст. 149 Конституції України затверджено, що «Вплив на суддю Конституційного Суду України у будь-який спосіб забороняється» [7]. Таким чином, проблема

кадрового призначення суддів КСУ є визначальною та потребує подальших наукових пошуків свого вирішення.

Не менш актуальною є проблема занепаду авторитету КСУ, не тільки в системі поділу влади, але й серед населення України. Як ми вже вказували вище, в 2021 році рівень недовіри до КСУ серед населення склав 60,5%. Зауважується, що цьому сприяла низка причин. Так, В. Шутович вважає головною причиною занепаду авторитету органу конституційної юрисдикції Рішення КСУ від 27.10.2020 року, яке буде детально розглянуто у наступному підрозділі [9].

На нашу думку, ключовою причиною падіння авторитету КСУ є політична заангажованість даного органу. С 2016 року судді КСУ, фактично, перестають підкорятися виключно праву і закону, що формує загрозу політизації не тільки системи правосуддя, але й органу конституційної юрисдикції, який виведено із наведеної системи. Дане міркування підтверджується досить сумнівними актами КСУ, зокрема, Рішенням від 20.06.2019 року. Розгляд та вирішення влітку 2019 року Конституційним Судом України справи щодо конституційності дострокового припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів вкотре виразно висвітили давно відомі, але досі не розв'язані проблеми, пов'язані із контролем конституційності виборчих правозастосовних актів вищих органів державної влади – парламенту, глави держави та уряду.

Таким чином, основним завданням КСУ, в межах поділу влади, є вирішення питань зіткнення гілок влади, але завжди залишатися нейтральним органом, що має на меті дотримання основоположних конституційних принципів в державі. Виходячи із цього, підвищення авторитету органу конституційної юрисдикції потребує зростання незалежності суддів КСУ від партійного, фахового та інших видів впливу на них.

Варто зазначити, що занепад авторитету КСУ напряму впливає на його легітимність. Легітимність важлива для КСУ, тому що, дивлячись на його роль в поділі влади, саме на ній базується виконання його актів в

практичній площині гілками державної влади. Фактично, КСУ сьогодні є компромісом суддів та політиків на основі спільного інтересу захисту особистих інтересів, що делегітимізує цей орган. Це може мати такий наслідок, як невиконання актів КСУ, що паралізує забезпечення верховенства Основного Закону в країні.

Таким чином, підвищення довіри українців до КСУ залишається одним із найважливіших питань його реформування. Зокрема, цю проблему виділяють в Указі Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки», як одну із головних. На нашу думку, вирішення цього питання є можливим через такі дії: удосконалення механізмів доброчесності суддів КСУ та дотримання ними стандартів професійної етики; запровадження механізмів захисту суддів КСУ від політичного та іншого тиску під час прийняття ними рішень і висновків; запровадження ефективних механізмів дотримання та моніторингу виконання суддями КСУ вимог антикорупційного законодавства тощо.

Отже, можемо виокремити такі проблеми функціонування КСУ на сучасному етапі: сумнівні акти КСУ, в яких стикаються інтереси права і політики; проблема занепаду авторитету органу конституційної юрисдикції; неясний механізм кадрового призначення суддів КСУ, фактична відсутність конкурсної процедури, яка повинна бути, згідно Конституції України; політична заангажованість, пов'язана із фактичною лояльністю суддів КСУ до окремих суб'єктів владних повноважень тощо. При цьому, особливої уваги заслуговує питання Рішення КСУ від 27.10.2020 р., через яке можна дослідити низку проблемних аспектів функціонування органу конституційної юрисдикції в межах системи конституційного поділу влади. Саме цьому питанню буде присвячено наступний підрозділ.

3.2 Конституційна криза 2020 року: причини, наслідки та шляхи його вирішення

В попередньому підрозділі ми дослідили окремі проблемні аспекти функціонування органу конституційної юрисдикції України. Важливо зазначити, що аналіз функціонування наведеного органу ми проводили через призму принципу поділу влади, який закріплено конституційно. Нами були визначені, зокрема, такі проблеми: занепад авторитету КСУ, що прямо впливає на легітимність його рішень; питання співвідношення права і політики в роботі цього державного органу; спірна процедура призначення суддів КСУ, яка є наслідком судової реформи 2016 року тощо.

Ми вважаємо, що одним із головних наслідків судової реформи 2016 року є конституційна криза, або конституційна ситуація 2020 року, яка наочно продемонструвала наявність вищенаведених проблем. Більш того, ця подія може нами досліджуватись, як з боку дотримання поділу влади у державі, так і з боку аналізу наведених проблем, які існують до теперішнього часу в межах функціонування КСУ.

Осінь 2020 року, в соціально-політичному житті України, ознаменувалася подією, яка мала за собою наслідки, які існують й сьогодні. Так, рішенням КСУ від 27.10.2020 №13-р/2020 (далі – Рішення), були визнані неконституційними окремі норми ЗУ «Про запобігання корупції» та ст. 366-1 Кримінального кодексу України, які безпосередньо пов'язані з

антикорупційною політикою в Україні, яка стала одним із головних досягнень перемоги Революції Гідності 2014 року [77]. Наведений акт органу конституційної юрисдикції викликав громадський резонанс у суспільстві та одразу отримав шквал критики, як з боку суб'єктів внутрішньодержавного поля, так і з боку міжнародної спільноти. Виходячи із цього, причиною такої реакції на Рішення є істотний удар по антикорупційній політиці в Україні, яка виступає однією із головних цінностей держави, починаючи з 2014 року. Можна стверджувати, що Рішення виходить за межі правового поля та зачіпає політичну складову держави. Щодо питання зіткнення права і політики в Рішенні, ми будемо його досліджувати далі.

Можна стверджувати, що це політико-правове явище розкрило всі, вищенаведені нами, проблеми функціонування КСУ. Крім того, розгляд принципу поділу влади через це рішення КСУ здається нам перспективним.

Одразу потрібно зазначити, що, більшою мірою Рішення викликало конструктивну критику, але є наукові погляди, в яких простежується нейтральність, що межує з принципом об'єктивності. Крім того, досі немає єдиного погляду на те, чи можна назвати це явище конституційною кризою. Так, серед наукових поглядів простежується тенденція до того, що Рішення викликало конституційну ситуацію, яка істотно відрізняється від конституційної кризи. На нашу думку, це дискусійне питання, яке залежить від того, з якого куту його розглядати.

Перш за все, потрібно розглянути питання співвідношення політики і права в Рішенні. В контексті даного Рішення, це є можливим через аналіз співвідношення конституційного принципу незалежності суддів та боротьби з корупцією в державі.

Конституція України гарантує незалежність і недоторканність судді КСУ. Більш того, норма ст. 18 ЗУ «Про Конституційний Суд України» розширює гарантії незалежності і недоторканності судді КСУ в частині: «Повноваження судді Конституційного Суду та гарантії його діяльності не

можуть бути обмежені при введенні воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях» [55].

Так, незалежність судді КСУ гарантується навіть в період особливого правового порядку в державі. Це констатує факт того, що у звичайний, мирний час його незалежність і недоторканність тим більш не можуть бути об'єктами впливу з боку будь-яких суб'єктів владних повноважень. Поважаючи антикорупційний курс держави, ми змушені зазначити, що навіть антикорупційна політика не може легітимувати засоби впливу на суддів органу конституційної юрисдикції. Якщо такі процеси все ж таки відбуваються, то це може бути загрозою, як для дотримання принципу верховенства Конституції, так і для захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина.

Щодо антикорупційної політики, Рішенням були визнані неконституційними норми, які безпосередньо стосуються обов'язку декларування активів, зокрема, суддями КСУ. Рішення про визнання неконституційності наведених норм, фактично, призвело до блокування діяльності двох антикорупційних органів – НАЗК та НАБУ. Примітним є те, що КСУ визнав неконституційною не окрему частину антикорупційного законодавства, в якій говориться про обов'язок суддів щодо декларування статків, а в цілому. Видається незрозумілим, що послужило цьому рішення. Ми вважаємо, що саме це є причиною негативної громадської реакції на Рішення та обурення з боку міжнародної спільноти. Крім того, існують позиції, що результати Рішення порушили баланс в системі поділу влади України [28].

Таким чином, зіткнення принципу незалежності суддів та боротьби з корупцією є складним питанням, що впливає із протистояння в ньому права і політики. З одного боку, маємо основоположні принципи: верховенство права; незалежність, недоторканність суддів; поділ влади; верховенство Конституції. З іншого – антикорупційну політику, згідно міжнародним стандартам, здебільшого західним, яка закріплена в преамбулі Основного

Закону України. Ми вважаємо, що вихід із даної ситуації є можливим через пошук балансу між політикою та правом, який можна забезпечити через низку змін, як в законодавстві, так і в політичній площині. Але, дане дослідження здійснюється в межах конституційного права, що унеможливорює детальний розгляд політичної складової даного питання.

Важливим є також питання конкретного визначення даної ситуації. Як ми вже зауважили, існує дискусійне питання щодо того, чим можна вважати її: конституційною кризою або конституційною ситуацією. Відзначимо, що у Терміновому спільному висновку Венеціанської комісії щодо Рішення жодного разу не використовується поняття «конституційна криза» [78]. Крім того, є думка, що, зіткнувшись із Рішенням та реакцією на нього, в країні відбулася криза поділу влади, але не конституційна. Там же говориться про те, що криза полягає саме в той реакції, яку демонструють суб'єкти законодавчої та виконавчої гілок влади. Зауважується, що, схожі на репресивні, дії проти органу конституційної юрисдикції в перспективі можуть призвести до концентрації влади в руках однієї з її гілок.

Крім того, поняття «конституційна криза», в контексті зазначених державних подій, не використовується й експертною спільнотою правників. Слушною є суб'єктивна думка О. Барабаша, який зауважив: «Я причин для Конституційної кризи не бачу і скандалу не розумію. Є незадоволення рішенням КС? – То виправляйте помилки ... Конституційний Суд не скасовував декларації, він сказав, що кримінальна відповідальність непропорційна провині» [79].

Так, кризовою цю ситуацію назвати не можна, тому що її вирішення не потребує реорганізації або ліквідації органу конституційної юрисдикції. Ми вважаємо, що розформування нинішнього складу суддів КСУ не є вирішенням цієї проблеми. Більш того, такий шлях вирішення – це пряме порушення принципу поділу влади та балансу між гілками. Також, розформування та подальше формування нового складу КСУ за рахунок нині

існуючої процедури кадрового призначення призведе, або до замкнутого кола, або до надмірного впливу на нього з боку окремої гілки влади.

Виходячи із наведеного, політико-правові події восени 2020 року доцільно сприймати, як конституційну ситуацію, яка має перспективні шляхи вирішення, про які ми згадаємо далі за змістом. На нашу думку, розгляд наведених подій саме як конституційної ситуації обмежує нас від радикальних поглядів, які не можуть сприйматися серйозно науковим дослідником. Дане питання є досить складним та потребує більш детального дослідження, в межах окремої наукової праці. Це можна обґрунтувати необхідністю визначення ознак та критеріїв поняття «криза» та їх порівняння з фактичною складовою зазначених політико-правових подій.

Відносно кризовими ці події можна визначити виключно в межах конституційно-правових відносин між главою держави та органом конституційної юрисдикції.

Виходячи із приписів Конституції України, глава держави є гарантом її додержання. В контексті антикорупційної політики, запровадженої за підтримки міжнародних партнерів, важливим є також твердження, що «Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [7]. В сукупності, вищенаведені конституційні приписи вступають в протиріччя із Рішенням, що створює умови для конституційного конфлікту між Президентом України та КСУ.

Згідно ст. 1 ЗУ «Про Конституційний Суд України», фундаментальною функцією КСУ, в межах поділу влади, є забезпечення верховенства Конституції України.

На думку автора, Рішення КСУ стало наріжним камінням у відносинах між главою держави та органом конституційної юрисдикції. Об'єктивно, в цій ситуації можна виділити дві «правди»: вимога КСУ щодо дотримання принципу незалежності суддів, що має на увазі особливу процедуру декларування активів суддів; вимога Президента України про

дотримання конституційного припису, щодо реалізації стратегічного курсу держави, до якого входить, зокрема, антикорупційна політика держави.

Юридично, шлях вирішення цієї проблеми закріплено в ст. 14 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами, іншої сторони (далі – Угода про асоціацію). В ній зазначено: «Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією...» [80]. Зазначена дефініція має істотне значення. Спираючись на її лінгвістичний аналіз, зміцнення судової гілки влади та її фундаментальних принципів має більш важливе значення, ніж боротьба з корупцією. Ми вважаємо, що не варто звертати увагу на порядок їх зазначення за текстом норми, потрібно ставити їх в один ряд, тому що їх реалізація можлива виключно у взаємозв'язку. Так, вирішення проблеми полягає в пошуку балансу між конституційним правом та національними інтересами держави.

Таким чином, якщо восени 2020 року все ж таки з'явилися ознаки конституційної кризи, то вони напряму пов'язані з конституційно-правовими відносинами між двома суб'єктами державної влади: Президентом України та Конституційним Судом. Щодо інших елементів даної ситуації, то це можна назвати конституційною ситуацією, тому що Рішення КСУ визнає неконституційними норми поточного законодавства, а не Основного закону.

Принциповим питанням є зіткнення політики і права у Рішенні, про що ми вже вказували вище. Його, навіть, можна назвати однією із основних, якщо не основною, причин, які послужили розвитку конституційної ситуації, яка склалася.

Насамперед, наведене питання пов'язане зі ст. 9 Конституції України. Так, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Так, Україна взяла на себе обов'язок боротися з корупцією, як

системним явищем, в межах співпраці з ГРЕКО. Окрім того, Україна є учасником Конвенції ООН проти корупції тощо.

Так, ст. 9 Конституції України вступає в протиріччя із Рішенням, яке визнає неконституційними антикорупційні норми щодо обов'язку декларування активів, зокрема, суддів КСУ. Це напряду розвиває питання зіткнення політики і права, щодо Рішення КСУ. Варто зазначити, що обурення Рішення отримало, насамперед, через визнання неконституційними норм, не в окремій частині, щодо суддів, а повністю. Виходячи із цього, вирішення проблеми може полягати у перегляді Верховною Радою приписів ЗУ «Про запобігання корупції» щодо декларування статків суддями. Крім того, низку рекомендацій країні надала Венеціанська комісія, про що ми будемо говорити далі.

Також, зіткнення політики і права в наведеному вище питанні наочно демонструється діями вітчизняних політиків, державних службовців тощо. Слушною щодо цього є позиція М. Сірого. Він зазначає: «... звучать багаторазово тези про те, що нинішній склад конституційного суду «треба розігнати, бо завтра він знесе всі демократичні цінності разом взяті». ... Все ж таки, у цивілізованому світі судять і дають оцінки за справами, а не з огляду на те, що може відбутися або не відбутися у майбутньому». Науково інтересним є також його твердження, стосовно розформування нинішнього складу КСУ. Там же: «Попри різні оцінки державних діячів, політиків та представників громадянського суспільства, важливо пам'ятати, що фундаментальною гарантією збалансованості суду вищого рівня, зокрема і конституційного, є покрокова ротація, яка забезпечує і сталість інституції, і її оновлення на вимогу часу. А тому, до закликів «розігнати негайно» слід ставитися вкрай обережно» [81].

Погоджуємося з позицією вищезгаданого автора. Фактично, конституційна ситуація 2020 року наочно демонструє недосвідченість окремих державних діячів, політиків та представників громадянського суспільства та досить слабкий рівень парламентаризму, що підтверджується

відсутністю, після Рішення КСУ, невідкладно внесеного до парламенту законопроекту із текстуальним повторенням всіх положень антикорупційного законодавства, визнаних Рішенням неконституційними, із одним єдиним доповненням у вигляді норми про те, що дані положення відносно суддів застосовуються у спеціальному порядку згідно з законом. Саме відсутність такого законопроекту наводить до думок щодо «штучного походження» даної політико-правової події.

Щодо наявності політичного елементу в Рішенні, слушною є окрема думка судді КСУ. Так, він зазначає: «... суддя повинен остерігатися ухвалювати рішення на підставі власних уявлень про політику, які є предметом спору в суспільстві, і головне – потребують експертних знань та висловлення припущень. Раціональним є залишення проблеми для її вирішення парламентом, який не лише краще відчуває суспільні настрої, а й має більше можливостей щодо отримання фахової інформації від спеціалістів ... ці питання не лише чітко належать до конституційних повноважень парламенту, а й у принципі не можуть бути встановлені за допомогою юридичних аргументів у судовому процесі. За доктриною «політичного питання» Суд повинен був відмовитися від розгляду таких питань» [82].

Так, суддя КСУ зазначає, що питання Рішення є більш політичним, ніж правовим. Ми вважаємо, що потрібно запобігати радикалізації на користь однієї із сторін, визначивши це питання політико-правовим. Тобто, ще раз наголошуємо на тому, що потрібно додержання балансу, не тільки між політикою і правом, але й в межах системи поділу влади. Так, орган конституційної юрисдикції, розглядаючи питання конституційності будь-яких законів України, все одно буде перетинатись з політикою, що є наслідком взаємозв'язку національної правової системи з офіційним політичним курсом. Таким чином, запобігання конституційним кризовим явищам є можливим через додержання балансу повноважень між гілками державної влади.

Все вищезазначене надає нам можливість виокремити причини виникнення конституційної ситуації 2020 року.

По-перше, як ми зазначали, причиною виникнення кризової ситуації стало зіткнення політичного елемента з правовим. Якщо звузити цю тезу, то зіткнення відбулось, насамперед, між принципом незалежності суддів та національними інтересами, пов'язаними із сектором оборони. В умовах гібридної війни з Російською Федерацією та економічною кризою, боротьба з корупцією має важливе значення для розвитку української державності. Але, слухним є твердження судді КСУ Лемака В. В., що антикорупційна політика не повинна впливати на незалежність судової влади. Так, ці інструменти можуть використовуватися як важелі впливу на Суд [83]. Виходячи із цього, зіткнення права і політики може призвести до порушення принципу поділу влади та балансу повноважень між її гілками.

По-друге, причиною негативної реакції на Рішення є зіткнення конституційно-правових повноважень органу конституційної юрисдикції та глави держави. Як ми зазначали, глава держави – це гарант додержання Конституції України, а орган конституційної юрисдикції – фактично, орган, відповідальний за її дотримання та він наділений повноваженнями для реалізації цієї мети. В умовах, коли КСУ визнав неконституційними окремі норми антикорупційного законодавства, виникла конституційно-правова колізія між конституційно закріпленим вектором розвитку держави та принципом незалежності суддів. На цьому фоні виник конфлікт повноважень між зазначеними суб'єктами владних повноважень.

По-третє, недосвідченість та слабкий рівень парламентаризму мали наслідком посилення конституційних кризових явищ в державі, які можуть бути обумовленими не тільки інтересами держави, але й внутрішньополітичними, електоральними, особистими інтересами окремих державних діячів, політиків, громадських організацій тощо.

По-четверте, конституційний процес є досить конфліктним фактором в соціально-політичному житті України. Зазначається, що політична еліта

відкрито підмінює свої позиції влади та кон'юнктурного інтересу інтересом суспільним, нав'язуючи суспільству власне трактування приписів Основного закону, керуючись політичною доцільністю та враховуючи можливі варіанти розстановки сил у вищих ешелонах влади [79]. Наочними прикладами таких ситуацій можуть слугувати конституційні ситуації серпня 2006 р. та жовтня 2010 р.

Ми визначили низку тез, в яких бачимо ключові причини виникнення конституційної ситуації щодо Рішення. Тепер, на нашу думку, потрібно дослідити позиції окремих суб'єктів владних повноважень, науковців, міжнародних організацій щодо викладеного Рішення КСУ.

Насамперед, потрібно дати аналітичну характеристику Рішенню, яке є предметом цього підрозділу даного дослідження.

Рішенням КСУ від 27.10.2020, як зазначалося, були визнані неконституційними норми ЗУ «Про запобігання корупції» та ст. 366-1 ККУ. Лейтмотивом позиції суддів КСУ стало те, що НАЗК, будучи центральним органом виконавчої влади, має можливість впливати на орган конституційної юрисдикції через інститут декларування активів. Було зазначено, що орган, створений при конституційному органі, закон не може наділяти контрольними функціями [83]. Крім того, судді КСУ посилаються на норму ст. 149 Конституції України, в якій затверджується заборона будь-якого впливу на них. Так, перевірки, контроль за деклараціями суддів КСУ тлумачиться ними, саме як неконституційний вплив.

Можна погодитись з цією позицією, яка має на меті дотримання принципу поділу влади. Крім того, незалежність суддів є однією із основоположних цінностей європейської спільноти, поряд із боротьбою з корупцією. Так, незалежність суддів є одним із елементів конституційної системи, який має на меті дотримання поділу влади та фундаментальних прав і свобод людини та громадянина. Саме органи судової влади і конституційного контролю виконують правове стримування законодавчої та

виконавчої гілок влади, контролює їх діяльність. Але, питання є дискусійним, в контексті зіткнення права і політики, про що говориться вище.

Також зазначається, що судова гілка влади є найбільш безпечною від неправомірних діянь. Зокрема, судові органи та орган конституційного контролю не мають механізмів впливу на інші гілки влади, крім правового. При цьому, законодавча влада встановлює правила, а виконавча – має примусовий апарат. Виходячи із цього, КСУ, в своєму Рішенні, потребує позбавити себе від впливу політичних суб'єктів владних повноважень. КСУ зазначає, що зниження гарантій незалежності судді неприпустимі. Так, тиск на Голову КСУ є неприпустимим, поки він наділений статусом судді органу конституційної юрисдикції. Можна констатувати порушення балансу поділу влади, згідно з наведеною позицією. На нашу думку, обмеження незалежності судді може призвести до обмеження права на судовий захист, яке є фундаментальним в правовій державі.

Щодо вирішення конституційної ситуації, в Рішенні зазначається про створення спеціальних інституцій, метою яких є виділ органів правосуддя із поля адміністративного контролю. Але, на нашу думку, це може призвести до корпоративізму та кругової поруки в системі правосуддя та конституційного контролю. Таким чином, Рішення має, як переваги, так і недоліки. До переваг можна віднести прояв захисту незалежності суддів. Недоліком є надмірно короткий термін прийняття Рішення, який нагадує квазісудовий активізм.

Далі, нам потрібно коротко дослідити окремі думки суддів органу конституційної юрисдикції. Це потрібно в межах дотримання принципу об'єктивності, тому що, насамперед, окремі думки – це заперечення офіційному Рішенню КСУ.

Науково інтересною для нас є думка судді С. Головатого, який заперечив Рішення [82]. Аналізуючи його позицію, можна дійти, що конституційна ситуація склалася на основі зіткнення принципу незалежності суддів та ст. 9 Конституції України, про що ми говорили вище. Він

наголошує на тому, що виконання обов'язків, які Україна повинна виконувати в межах підписання міжнародних актів – це більш важливе завдання на сучасному етапі, ніж ті вимоги, які висунув КСУ. Можемо погодитися з ним лише частково. Україна надавала згоду, як на низку угод щодо затвердження незалежності суддів, так й на антикорупційні заходи. При цьому, судді органу конституційної юрисдикції скасували дію окремих норм, але закликали парламент переглянути їх на відповідність принципу незалежності суддів, що має на меті дотримання поділу влади.

Стосовно ст. 366-1 ККУ, С. Головатий зазначає, що світова практика містить приклади кримінальної відповідальності за корупційні злочини. При цьому, ми погоджуємось із принципом пропорційності, про який говориться у Рішенні. Це питання є дискусійним, потребує залучення до нього, не тільки конституціоналістів, але й правників-криміналістів.

Не менш інтєресною є окрема думка судді КСУ Лемака В. В. [83]. Із важливого, він зазначив, що орган конституційної юрисдикції порушив принцип конкретності зазначеним Рішенням. Також, він наголошує на тому, що було порушено принцип конституційності закону, який є ключовим в конституційному судочинстві. Вважається, що принцип конституційності закону виступає регулятором діяльності органу конституційної юрисдикції, тому його порушення можна тлумачити як вплив на систему поділу влади.

Виражаючи критичні зауваження щодо Рішення, зазначений автор наголошує на тому, що антикорупційна політика повинна бути незалежною від уряду. На нашу думку, даний підхід легітимізує контрольну функцію НАЗК щодо суддів та не порушує принцип поділу влади. Зауважується, що довіра до судових структур залежить від їх незалежності від законодавчої та виконавчої гілок влади.

Так, суддя КСУ, критикуючи окремі приписи Рішення, вважає, що НАЗК має вплив на орган конституційної юрисдикції, що є неприпустимим в контексті закріплення Конституцією принципу верховенства права та незалежності суддів. Маємо погодитись з цим твердженням, вплив на судову

гілку влади є можливим виключно через внесення змін до Конституції України або процедуру індивідуальної відповідальності судді як носія судової влади.

Підсумовуючи думку зазначеного судді КСУ, декларування активів суддів повинно здійснюватися з урахуванням принципу незалежності судової влади.

Варто відзначити, що всі окремі думки суддів КСУ щодо Рішення є досить схожими за змістом. В них зауважується на порушенні органом конституційної юрисдикції низки принципів, які є основоположними. При цьому, наголошується на тому, що незалежність суддів є фундаментальним принципом, який не можна порушувати. Слушним щодо цього є думка судді КСУ Первомайського О. О., який наголошує на відсутності абсолютної істини з будь-якої із сторін. Відзначається, що із 2019 року здійснюються спроби впливу на КСУ, а Рішення стало приводом для конституційної ситуації 2020 року. Можна констатувати порушення балансу в системі поділу влади.

Стосовно визначеної проблематики висловлюються представники наукової спільноти. Так, окремими науковцями визначаються причини конституційної ситуації, оцінки змісту Рішення, шляхи реформування органу конституційної юрисдикції тощо.

В. Буткевич вважає, що причина конституційної ситуації полягає в судовій реформі 2016 року. Зокрема, ним наголошується: «По факту існують три різні підходи до формування КС: від Президента підбирають кваліфікаційних фахівців, від Верховної Ради беруть тих, хто сподобається фракціям, але яке відношення мають фракції до розуміння права? А потім втягнули судову гілку влади, яка тепер що хоче, те і витворює» [79]. Орган конституційної юрисдикції апіорі формується, залежно від політичної складової та судового корпоративізму. Фактично, даний підхід нівелює ключову функцію КСУ – конституційний контроль.

Низкою експертів з питань права вважається, що ситуація навколо Рішення має політичну складову, виключаючи при цьому правові причини. Ними вважається, що Рішення потрібно виконувати в законодавчій діяльності. Зокрема, наголошується на внесенні змін до ЗУ «Про запобігання корупції» та ККУ, що буде фактичним вирішенням конституційної ситуації [83].

Т. О. Цимбалістий зауважує, що реалізація рішень КСУ не потребує визначеної процедури. Так, вони повинні реалізовуватися як правові норми. Дане наукове твердження є обґрунтованим в контексті виконання рішень КСУ, що може бути проблемою в межах делегітимації органу конституційної юрисдикції [79]. Фактично, зазначене Рішення було проігноровано виконавчою гілкою влади.

Об'єктивне визначення наслідків конституційної ситуації 2020 року потребує дослідження позиції Венеціанської комісії (далі – Комісія) щодо Рішення.

Офіційна позиція Комісії характеризується, насамперед, відсутністю в ній поняття «конституційна криза». Це підтверджує відсутність ознак конституційної кризи в державі.

Не глядячи на критикуючий зміст позиції Комісії щодо Рішення, зазначається: «Нехтування рішеннями КСУ рівносильно нехтуванню Конституцією України та установчою владою, яка закріпила компетенцію КС та забезпечила його вищість» [78]. Так, Комісія наголошує на тому, що дотримання фундаментальних принципів Конституції є обов'язковістю, не дивлячись на специфіку винесеного Рішення КСУ.

Щодо негативної реакції Комісії, то зазначаються такі недоліки Рішення: при його винесенні можливим був конфлікт інтересів; вважається, що це питання було вирішено занадто швидко, що заблокувало діяльність антикорупційних структур тощо. Наголошується, що орган конституційної юрисдикції порушив принцип поділу влади, узурпував законодавчу гілку

влади. При цьому, легітимність КСУ впливає не тільки із приписів, але й залежить від переконливості обґрунтування рішень суду і процесу.

Лейтмотивом позиції Комісії є теза про занадто короткі терміни прийняття зазначеного Рішення. Так, зазначається, що якщо б КСУ надав час на виконання Рішення, то не була б заблокованою діяльність антикорупційних органів. Крім того, викликає сумніви те, що неконституційними були визнані норми, не тільки в частині щодо суддів, а в цілому.

Фактично, Комісія не визнала Рішення КСУ таким, яке відповідає критеріям повноти, обґрунтованості та об'єктивності.

Таким чином, ми дослідили низку правових позицій щодо Рішення КСУ від 27.10.2020 р. Більшою мірою, Рішення викликало критику, як з боку професійної правової спільноти, так і з боку громадськості. Виражається підтримка незалежності суддів, яка є обов'язковим елементом в межах євроінтеграційних процесів нашої держави. При цьому, досить складно в цьому Рішенні вона співвідноситься з антикорупційним державним курсом. На нашу думку, щодо цього питання не можна дати об'єктивну оцінку, тому що правова аргументація є сильною з обох сторін.

Дослідивши низку різноманітних позицій щодо Рішення та конституційної ситуації 2020 року, можна визначити наслідки цих подій.

По-перше, Рішення істотно вплинуло на рейтинг довіри органу конституційної юрисдикції. Як зазначалося нами у попередньому підрозділі, низький рівень довіри КСУ з боку населення країни – це одна із ключових проблем функціонування зазначеного органу державної влади на сучасному етапі. Крім того, на це вплинув елемент політики, який проявився в досить радикальних заявах політиків, державних діячів тощо. Крім того, рівень довіри органу конституційної юрисдикції напряму впливає на легітимність актів, виданих ним. Так, саме від рівню довіри може залежати спроможність КСУ виконувати функцію конституційного контролю щодо дій законодавчої та виконавчої влади.

По-друге, процедура формування складу суддів КСУ, впроваджена судовою реформою 2016 року, показала свої недоліки. Так, формування складу суддів КСУ «політичними» гілками влади несе ризики прийняття необґрунтованих, всебічно не розглянутих рішень. Крім того, участь у формуванні складу суддів КСУ судової гілки влади дає їй змогу захищати корпоративні та/або особисті інтереси, що протирічить природі існування органу конституційної юрисдикції.

По-третє, конституційна ситуація 2020 року виявила незахищеність конституційного принципу поділу влади, який є одним із постулатів сучасного конституціоналізму. З одного боку, судді КСУ порушили систему поділу влади, приймаючи специфічні рішення із ознаками реалізації функції правосуддя, яку конституційно не відносять до органу конституційної юрисдикції. З іншого – політичний вплив на орган конституційної юрисдикції щодо прийнятого ним рішення має ознаки спроби встановлення контролю над ним.

Визначивши наслідки політико-правових подій 2020 року, ми пропонуємо, в якості висновків, низку рекомендацій щодо розв'язання досліджуваної проблеми:

1. Пропонується внесення змін щодо процедури формування суддів органу конституційної юрисдикції. На нашу думку, ефективним може бути створення групи вчених, експертів, які обирають кандидатів, використовуючи такі категорії, як компетентність та професіоналізм. При цьому, учасники комісії не мають права балотуватися. Серед тих кандидатів, які пройдуть відбір, голова держави, парламент та з'їзд суддів України зможуть формувати склад суддів КСУ. Цей підхід не є радикальним та докорінно не змінює ситуацію, але мінімізує ризики впливу на КСУ з боку вищезазначених суб'єктів державної влади.
2. На нашу думку, свого законодавчого закріплення потребує обов'язковість виконання рішень органу конституційної юрисдикції. Не дивлячись на конституційно закріплену обов'язковість актів КСУ, у вітчизняному

законодавстві немає чітких механізмів реалізації даної норми. Необхідність даного введення можемо обґрунтувати фактичним невиконанням окремих актів органу конституційної юрисдикції.

3. Обов'язковість актів КСУ вважаємо доцільним підкріпити введенням обов'язку ним давати пояснення щодо своїх рішень іншим суб'єктам державної влади. Вважаємо, що підвищення комунікаційної функції органу конституційної юрисдикції знизить ризики конституційних ситуацій, на кшталт розглянутій нами.
4. Щодо вирішення конституційної ситуації 2020 року, вважаємо доцільним надати НАЗК більш незалежну роль в системі поділу влади, виділив його із виконавчої гілки. Ми вважаємо, що незалежна роль НАЗК, при створенні демократичного контролю над ним, створює легітимні повноваження щодо антикорупційної діяльності, зокрема, щодо судової гілки влади та органу конституційного контролю.

Висновки до Розділу 3

Якщо перші два розділи мали теоретико-концептуальний характер, то в цьому підрозділі ми вивчили практично-прикладну сторону системи конституційно-правових обмежень державної влади. Зокрема, можна виділити такі тези:

1. Було досліджено проблематику судової гілки влади, зокрема, органу конституційної юрисдикції. Були визначені такі проблеми, як: наявність сумнівних актів КСУ, в яких стикаються інтереси права і політики; проблема занепаду авторитету органу конституційної юрисдикції; неясний механізм кадрового призначення суддів КСУ, фактична відсутність конкурсної процедури, яка повинна бути, згідно Конституції України;

політична заангажованість, пов'язана із фактичною лояльністю суддів КСУ до окремих суб'єктів владних повноважень тощо.

2. Ми дослідили політико-правову подію, яку прийнято вважати конституційною кризою 2020 року. Саме ця подія розкрила основні проблеми, як органу конституційної юрисдикції, так і системи конституційно-правових обмежень державної влади. Нами були запропоновані рекомендації щодо поліпшення функціонування органу конституційної юрисдикції, які мають на меті вирішення проблем, зокрема, в поділі державної влади в сучасній Україні.

Було визначено, що конституційна ситуація 2020 року виявила незахищеність конституційного принципу поділу влади, який є одним із постулатів сучасного конституціоналізму. З одного боку, судді КСУ порушили систему поділу влади, приймаючи специфічні рішення із ознаками реалізації функції правосуддя, яку конституційно не відносять до органу конституційної юрисдикції. З іншого – політичний вплив на орган конституційної юрисдикції щодо прийнятого ним рішення має ознаки спроби встановлення контролю над ним.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати даного дослідження, можемо визначити низку ключових тез.

Нами було надано спробу визначити зміст правового поняття «система конституційно-правових обмежень державної влади». Змістовний характер наведеного поняття потребував використання системного аналізу. Так, визначення цього поняття проводилось через детальний аналіз таких правових категорій, як «система», «обмеження влади» та «конституційно-правове обмеження». Завдяки цьому підходу, вдалось надати змістовне

визначення поняття «система конституційно-правових обмежень державної влади».

Виходячи із цього, систему конституційно-правових обмежень державної влади можна розглядати, як сукупність (систему) приписів та принципів, закріплених Конституцією України, які спрямовані на утримання суб'єктів владних повноважень від протиправних діянь та концентрації влади, загальною метою яких є надійні гарантії дотримання прав людини, збереження стабільності конституційного ладу та охорони публічних інтересів.

Розгляд предмету цього дослідження потребував визначення доцільної методології. Нами був запропонований розгляд зазначеної системи, саме через застосування парадигм, введених в науковий обіг Т. Куном. Інтегруючи їх в право, головними ми визначили природно-правову та позитивістську. Застосування парадигм обґрунтовується проблемою, пов'язаною із зіткненням природно-правового та позитивістського типів праворозуміння в Україні. Так, досліджуючи конституційно-правову групу обмежень державної влади, пропонується:

- Досліджувати такі правові категорії, як “верховенство права”, “права людини”, “поділ влади” тощо з куту природно-правової парадигми, яка дає можливість дивитись на них із абсолютно полярних кутів;
- Проводити аналіз нормативної бази, виключаючи всі засоби та методи, окрім позитивістської парадигми мислення;
- Здійснювати спроби інтеграції обох парадигм при дослідженні конституційно-правової групи обмежень влади.

Наголошується, що правильне застосування обох зазначених парадигм може надати предмету даного дослідження системні результати. В межах розвитку системи правових обмежень державної влади, саме поєднання зазначених парадигм має змогу мінімізувати зловживання з боку владних інституцій.

Виокремлення основоположних елементів зазначеної системи потребувало, перш за все, визначення їх ознак. Так, елементи даної системи характеризуються конституційним закріпленням та мають формально чіткий характер. Також, за ознакою наряду правового впливу, дана система направлена на стримування суб'єктів владних повноважень, що дає змогу окреслити межі її дії.

Виходячи із цього, система конституційно-правових обмежень державної влади характеризується найвищою юридичною силою в загальній системі обмеження влади та чіткою суб'єктною спрямованістю правового впливу.

Ключовими елементами системи конституційно-правових обмежень державної влади визначені: принцип поділу влади, верховенство права та фундаментальні права людини.

Визначено щодо їх взаємозв'язку в системі правового обмеження державної влади. Виділено такі системні зв'язки: поділ влади потребує панування в державі верховенства права; панування верховенства права потребує фактичного дотримання прав людини; верховенство права неможливе там, де немає поділу влади; права людини, скоріш за все, будуть систематично порушуватися там, де немає поділу влади та/або верховенства права.

Складні питання дієздатності системи конституційно-правових обмежень державної влади в Україні розглядаються в роботі через дослідження проблем функціонування Конституційного Суду України. Саме за ним закріплена функція конституційного контролю. Конституційно, тільки цей орган державної влади має прямий або опосередкований вплив на всі гілки.

Нами визначені такі проблеми функціонування органу конституційної юрисдикції в Україні, як: падіння авторитету судової влади серед населення, що має наслідком делегітимацію рішень КСУ; проблемна процедура формування складу КСУ тощо.

Наочно демонструються проблеми системи конституційно-правових обмежень державної влади в сучасній Україні, саме через розгляд конституційної ситуації 2020 року. Ця політико-правова подія охарактеризувалась серйозним політичним впливом парламенту та глави держави на рішення органу конституційної юрисдикції. Фактично, це призвело до кризи поділу влади, який є одним із фундаментальних елементів системи конституційно-правових обмежень державної влади.

На сучасному етапі розвитку зазначеної системи, головним проблемним аспектом визначена низка недоліків у функціонуванні Конституційного Суду України. Нами запропоновані рекомендації щодо його реформування, що буде мати наслідком позитивний вплив, як для органу конституційної юрисдикції, так і щодо конституційно-правової групи обмежень державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Таманагі Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія ; пер. з англ. Київ : Києво-Могилян. акад., 2007. 208 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. Т. 2. М. : Юрид. лит., 1982. 360 с.
3. Денисова А. Н. Правові обмеження: поняття, види, функції. *Часопис Київ. ун-ту права*. К., 2011. № 2. С. 51-55

4. Малько В. В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1995. 40 с.
5. Бобровник С. В. Проблемы теорії держави і права : курс лекцій. Київ, 2005. 293 с.
6. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України : методологічні аспекти. Київ : Видавн. Дім «Ін-Юре», 2002. 723 с.
7. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2021. 96 с.
8. Словарь философских терминов. URL: <http://www.philosophi-terms.ru/word/Система> (дата звернення: 21.08.2020).
9. Webster`s Revised Unabridged Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/system> (дата звернення: 15.10.2021).
10. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: Академічний курс: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Ін Юре, 2010. 672 с.
11. Андрієвська О. В. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2018. 240 с.
12. Мухаев Р. Т. Политология: учебник для студентов вузов : учеб. пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. 495 с.
13. Заморська Л. Становлення юридичного позитивізму. *Юридичний вісник*. 2011. № 2. С. 104-109. URL: <https://t1p.de/096a>.
14. О. Г. Данільян та ін. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків : Право, 2009. 208 с.
15. Патеї-Братасюк М. Г. Антропоцентрична теорія права. Київ, 2010. 396 с.
16. Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до правової гносеології. Чернівці : Рута, 1999. 294 с.
17. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. Львів, 1999. 232 с.
18. Austin J. Lectures of Jurisprudence, or The Philosophy of Positive Law. New York : Henry Holt and Company, 1875. 504 p.

19. Кельзен Г. Чистое учение о праве. СПб : ООО Издательский Дом «Алеф-пресс», 2015. 542 с.
20. Гарт Г. Л. А. Позитивізм і розмежування права та моралі : монографія ; за заг. ред. Дж. Файнберга, Дж. Коулмена ; пер. з англ. П. Таращук. Київ : Основи, 2007.
21. Кистяковский Б. А. Философия и социология права. СПб : Из-во Русского Христианского ин-та, 1998. 799 с.
22. Манова Г. Н. Теория государства и права : учебник. Москва : Изд-во БЭК, 1995. 257 с.
23. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2011. 768 с.
24. О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін. Теорія держави і права : підручник ; за ред. О. М. Бандурки. Харків, 2018. 416 с.
25. Колодій А. М. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика. *Право України*. 2013. № 9. С. 270-285.
26. Бабенко К. А. Принцип поділу державної влади та сучасні проблеми його реалізації в Україні (конституційно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 19 с.
27. Шаповал В. М. Ідея розподілу влад у конституційній теорії і практиці в Україні. *Вісник академії правових наук України*. 1994. № 2. С. 29-37.
28. Головатий С. Верховенство права: в 3 кн. Київ : Фенікс, 2006.
29. Осавелюк А. Современный механизм системы сдержек и противовесов в зарубежных государствах. *Сов. гос. и право*. 1993. № 12. С. 113-119.
30. Правовые формы ограничения государственной власти. URL: <http://cyberpedia.su/4x351b/html> (дата звернення: 21.09.2021).
31. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум, 2000. 704 с.
32. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения. Москва : Госполитиздат, 1955. Т. 3., с. 212.

33. Рішення Конституційного Суду України № 1-35/2004 від 18 листопада 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-04#Text> (дата звернення: 15.10.2021).
34. Стрельцов В. Ю. Інституційний баланс як гарантія демократичного врядування в ЄС. *Теорія та практика державного управління*. Харків, 2009. № 1 (24). С. 440-445.
35. Curtin D. Accumulated executive power in Europe the «most dangerous» branch of government in the European Union. Amsterdam : KNAW Press, 2009. 30 p.
36. Абдулаев М. И. Теория государства и права: учебник для высших учебных заведений. Москва : Финансовый контроль, 2005. С. 210.
37. Барабаш Ю. Г. Президентська влада у змішаних республіках: окремі питання теорії та практики. *Право України*. Київ, 2014. № 8. С. 69.
38. Шульга А. М. Основы теории государства и права : краткое учеб. пособие. Харьков : ООО «Прометей-Прес», 2006. 208 с.
39. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. Київ, 2010. № 3. С. 6-18.
40. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права ; пер. Р. Семків. Київ : Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 385 с.
41. Цвік М. В. Взаємодія законодавчої, виконавчої гілок влади та референдуму в системі народовладдя. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 3. С. 27-35.
42. Гарлицький Л. Конституційний Суд і принцип поділу влади. *Роль Конституційного Суду в державі та суспільстві* : матеріали міжнародного семінару (10-11 травня 2001 року). Київ: Юрінком Інтер, 2002. С. 19-29.
43. Дайсі А. Вступ до вчення про право Конституції. Анатомія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. Київ, 2008. 678 с.

44. Рабінович П. М. Верховенство права. *Вісник Академії правових наук України*. Київ, 2006. № 2 (45). С. 8-16.
45. Рішення КСУ № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року (справа про призначення судом більш м'якого покарання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 21.11.2021).
46. Авер'янов В. Б. Забезпечення прав людини в сфері виконавчої влади. *Правова держава : Щорічник наукових праць*. Київ : *Ин-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*, 1998. № 9. С. 16-22.
47. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: <https://t1p.de/q3q5>.
48. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-VI. Дата оновлення: 05.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 29.10.2021).
49. Висновок Венеціанської Комісії № 639/2011 (CDL-AD(2007)003). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus) (дата звернення: 01.11.2021).
50. Алексеев А. С. Начала верховенства права в современном государстве. *Вопросы права. Журнал научной юриспруденции*, 1910. Кн. 2, с. 11-18.
51. Тимощук В. П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дій : Монографія. К. : «Конус-Ю», 2010. 296 с.
52. Європейський суд з прав людини : Рішення у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 06.06.78 р. URL: <https://t1p.de/91kc> (дата звернення: 05.11.2021).
53. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине : Монографія. Київ : *Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины*. Київ, 2001. 344 с.

54. Ткачук П. М. Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. К., 2005. № 5. С. 94-101.
55. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Дата оновлення: 11.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 05.10.2021 р.).
56. Орзіх М. Доктрина в діяльності Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. Київ, 2011. № 4-5. С. 57-63.
57. Яценко І. С. Конституційна скарга як елемент реалізації системи стримувань і противаг: на прикладі Республіки Польща. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2013. № 10. С. 104–109. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/803> (дата звернення: 01.03.2020).
58. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : монографія. Київ : Логос, 2011. 203 с.
59. Оборотов Ю. М. Права людини та розвиток права Актуальні проблеми політики. Одеса : Юрид. літ., 2001. № 12. С. 23-28.
60. Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2008. 38 с.
61. Верховенство права : сборник ; пер. с англ. Москва : Прогресс, 1992. 213 с.
62. Заєць Ж. Ю. Вплив принципу поділу державної влади на формування демократичної моделі влади: зарубіжний досвід і Україна. *Наше право*. 2015. № 3. С. 38–43.
63. Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод : навч.-практич. посібник. Миколаїв : Атол, 2003. С. 29.
64. Тодика Ю. М. Конституція України як соціальна цінність. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2000. № 4(23). С. 46-54.

65. Остапенко В. В. Судові гарантії конституційних прав людини: порівняльно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2018. 23 с.
66. Білоскурська О. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головний обов’язок держави. *Право України*. 2011. № 7. С. 169–174.
67. Зозуля Н. Станіслав Шевчук: про перший досвід розгляду конституційних скарг та суд, що «судить» закони. *Українське право*. 2018. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/stanislav-shevchuk-pro-pershyu-dosvid-rozglyadu-konstytutsiynykh-skarg-ta-sud-shcho-sudyt-zakony/> (дата звернення: 21.09.2021).
68. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26.01.2021. № 1136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (дата звернення: 29.10.2021).
69. Коліушко І., Журба Я. Конституціоналізм чи знуцання над Конституцією? *Українська правда*. 30.09.2010. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/09/30/5431397/> (дата звернення: 27.03.2020).
70. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність ; пер. з фр. Є. Марічева. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 287 с.
71. Мусіяка В. Чи є Конституційний суд судом. URL: <https://dt.ua/internal/chi-ye-konstituciyniy-sud-sudom-243696.html> (дата звернення 15.11.2021).
72. Водяніков О. Відчиняючи двері Конституційного Суду: конституційна скарга як нова можливість захисту конституційних прав. URL: https://ukr.lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/371421_vidchinyayuchi_dveri_konstitutsiynogo.html (дата звернення: 11.11.2021).
73. Інтернет-видання «Zміна». 76% українців не довіряють судовій системі. URL: <https://zmina.info/news/76-ukrayincziv-ne-doviryut-sudovij-systemi/> (дата звернення: 02.10.2021).

74. Хто стає судьями Конституційного Суду і чому вони не захищають Конституцію? *Democracy justice reforms*. URL: <https://dejure.foundation/library/khto-staye-suddiamy-ksu> (дата звернення: 29.11.2021).
75. Івановська А. М. До питання по формування Конституційного Суду України. Правові засади організації та здійснення публічної влади : зб. тез Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Хмельницький, 23–30 квітня 2018 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 48–52.
76. Кириченко Ю. Новий Закон про Конституційний Суд України: недоліки та здобутки. *Конституційний процес в Україні*. К., 2017. № 7. С. 56-58.
77. Рішення КСУ № 13-рп/2020 від 27 жовтня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 05.11.2021).
78. Висновок Венеціанської комісії щодо закону про КСУ: згодні, але не з усім. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3213990-visnovok-venecijskoi-komisii-sodo-zakonu-pro-ksu-zgodni-ale-ne-z-usim.html> (дата звернення: 22.11.2021).
79. Конституційна криза чи штучний скандал? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3147244-konstitucijna-kriza-ci-stusnij-skandal.html> (дата звернення: 10.10.2021).
80. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1678-18> (дата звернення: 17.05.2021).
81. Як нам зберегти конституційну юстицію? URL: <https://bit.ly/3mVKepI> (дата звернення: 01.10.2021).

82. Окрема думка судді КСУ Головатого С. щодо Рішення від 27 жовтня 2020 року № 13-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na13d710-20#Text> (дата звернення: 28.11.2021).
83. Окрема думка судді КСУ Лемака В. В. щодо Рішення від 27 жовтня 2020 року № 13-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb13d710-20#Text> (дата звернення: 21.11.2021).
84. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 24.11.2021. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page> (дата звернення: 29.11.2021).